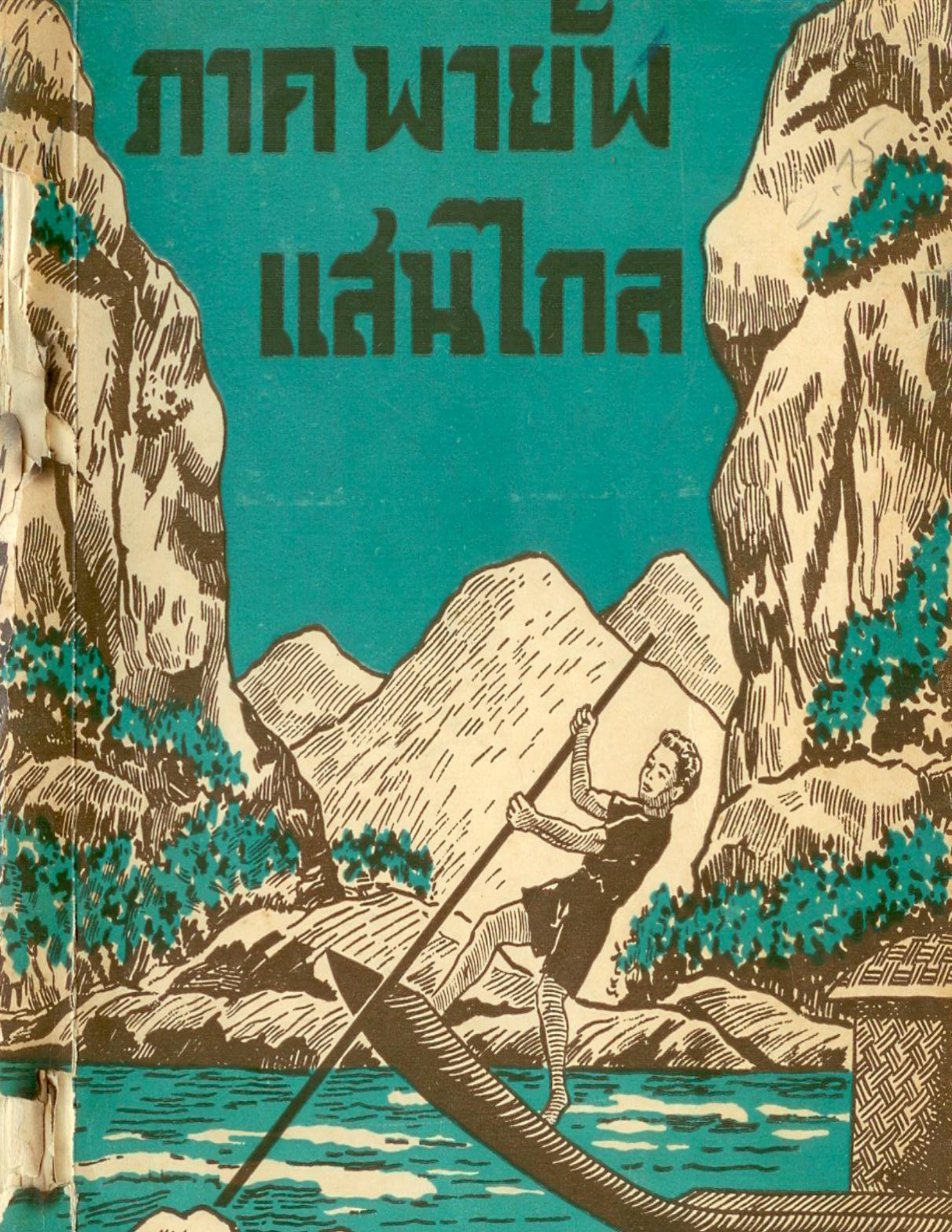

๕
ตกพายัพ

แสนไกล

คำนำ

ในปี พ.ศ. 2401 (ค.ศ. 1858) ชาวอเมริกันคนหนึ่ง ชื่อ ดร.แดเนียล แมคกิลวารี บุตรเขยของ ดร.แดนปีช บรัดเลย์ ได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยตลอดระยะเวลาแห่งการงานอันยาวนานของท่าน ท่านได้รู้จักกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง 3 รัชกาล คือรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ดร.แดเนียล แมคกิลวารี ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2454 รวมอายุได้ 83 ปี ท่านผู้นี้เป็นชาวอเมริกันคนแรกที่เข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ ได้มีส่วนช่วยเหลือในการผูกไมตรีระหว่างราชอาณาจักรลาว และกรุงเทพฯ ให้มั่นคงยิ่งขึ้นทางอ้อม โดยส่งฎีกาจากเชียงใหม่ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกาศให้เสรีภาพในการถือศาสนาแก่ชาวไทย และก็ได้รับพระบรมราชานุญาตสมความประสงค์ งานชิ้นนี้ทำให้ท่านมีชื่อเสียงเลื่องลือทั่วไป

ยังมีหนังสือประวัติของท่านชื่อ “กึ่งศตวรรษในหมู่ชนชาติไทยและลาว” ได้กล่าวถึงไมตรีจิตของท่านที่มีต่อบรรดาข้าราชการและประชาชนทั่วไป กล่าวถึง การสอนศาสนา และการใช้วิชาแพทย์ของท่าน และการเดินทางไกลด้วยช้างตลอดภาคพายัพ และขึ้นไปจนถึงเมืองเชียงรุ่งและหลวงพระบาง การที่เลือกเอาเรื่องราวบางตอน จากหนังสือประวัติ ของท่านมากว่าในที่นี่เพราะมีเรื่องที่น่าสนใจในทางประวัติศาสตร์ที่ชาวไทยในชั้นหลัง ๆ นี้ อาจลืมไปแล้วว่า ภายในศตวรรษที่ล่วงมาแล้วนั้น ไทยมีสภาพความเป็นมาอย่างไร และเรื่องราวเหล่านั้นยังแสดงถึงความอดสาหะมานะอดทนของท่าน และอุดมคติในทางศาสนาของท่านด้วย

ดร. แมคกิลวารีไม่ได้เขียนขึ้นเพื่อตำหนิติเตียนอย่างใด ตรงข้ามท่านเขียนเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นเพื่อชาวไทยที่ท่านเคยอยู่ร่วมด้วย โดยที่ท่านรักเขาและเขาก็รักท่านเช่นกัน

สารบัญ

บทที่ 1 ไปเชียงใหม่ได้อย่างไร	5
บทที่ 2 ทางไกลและคนไข้	10
บทที่ 3 นานชัชและน้อยสัญญาประสบความสำเร็จ 17	17
บทที่ 4 เจ้าชีวิตเชียงใหม่ถิ่นชีพ.....	21
บทที่ 5 พระราชโองการเรื่องศาสนา.....	27
บทที่ 6 มิตรผู้สวธัธยาศัย	33

ดร.แดเนียล แมคกิลวารี
ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2453

แฮมมแมคกิลวารี
ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2424

บทที่ 1 ไปเชียงใหม่ได้อย่างไร

ข้าพเจ้าเดินทางออกจากอเมริกาอย่างรีบร้อนมาถึงที่นี่ เมื่อเช้าวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2401 สิ้นเวลาเดินทางเพียง 100 วัน ทำให้เพื่อน ๆ พากันประหลาดใจมาก

ข้าพเจ้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว ดูราวกับว่าข้าพเจ้าหลับไป แล้วตื่นขึ้นก็มาอยู่ในโลกใหม่...ในกรุงเทพฯ ที่ซึ่งข้าพเจ้าหวังจะยึดเป็นภูมิลำเนาของข้าพเจ้าต่อไป

ภายในระยะเวลาเพียง 6 เดือนที่อยู่ในกรุงเทพฯ ผลเท่าที่ปรากฏก็คือ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะแต่งงาน ข้าพเจ้ามีโอกาสรู้จักกับเจ้าเมืองเชียงใหม่และญาติพี่น้องตลอดจนบริวาร ซึ่งเดินทางมากรุงเทพฯ ด้วยเรือขบวนใหญ่ และมักจะพักแรมที่ลานวัดแจ้ง ใกล้ที่พักรถของหมอบรัดเลย์เสมอ ฉะนั้นในบรรดาศาสนทูตทั้งหลายก็มี หมอบรัดเลย์ซึ่งนับว่าเป็นคนที่สนิทสนมกับบรรดาเจ้าเชียงใหม่เหล่านั้น หมอบรัดเลย์สนใจเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับพวกเชียงใหม่และพยายามเป็นเพื่อนที่ดี เคยเชิญให้พวกเจ้าเชียงใหม่ไปเที่ยวที่โรงพิมพ์และที่บ้านของท่าน และเล่าเรื่องกิตติคุณของพระเยซูให้ฟัง คนเหล่านั้นสนใจในเรื่องการปลูกฝิ่น ท่านก็ปลูกฝิ่นให้เพื่อป้องกันไข้ทรพิษ ทุก ๆ คนพอใจมาก

ข้าพเจ้าเคยมีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่เฉพาะแต่ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งเป็นธรรมดาที่ชาวต่างประเทศย่อมได้รับเชิญอยู่แล้ว ข้าพเจ้าเคยได้เข้าเฝ้า ในขณะที่เสด็จออกขุนนาง เพื่อทรงรับศาสน์ของประธานาธิบดี เจมส์ บิวคานัน แห่งสหรัฐอเมริกา มีเรือหลวง 2 ลำ มาที่สถานกงสุล เขาเชิญศาสน์ของท่านประธานาธิบดีลงในเรือลำแรก วางไว้บนพานทองขนาดใหญ่บนบุษบก มืองครักษ์รักษากรณ 4 นาย และอีกลำหนึ่งเป็นเรือสำหรับคณะทูต

หลังจากที่นั่งชมลำน้ำเจ้าพระยาเรื่อยมา เป็นระยะทางประมาณ 4 ไมล์ เรือก็เทียบท่า มีเสลี่ยงมากอยรับ ส่วนศาสน์นั้นมีเสลี่ยงพิเศษจัดไว้ต่างหาก มีกลดกัน เสลี่ยงสานสนั่นนำหน้า มีเสลี่ยงของพวกเรานั่งตามเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง พอถึงประตูพระบรมมหาราชวัง มีเจ้านายพระองค์หนึ่งประทับคอยต้อนรับอยู่ และพาเข้าไปเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่บนพระราชบัลลังก์ ท่านกงสุลได้กราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นข้อความสั้น ๆ แล้วก้าวเข้าไปใกล้ นำพระราชศาสน์ขึ้นทูลเกล้าถวายต่อพระหัตถ์ ทรงรับแล้วพระราชทานเลขานุการ ๆ ก็อ่านศาสน์นั้นดัง ๆ พระองค์ทรงแปลข้อความนั้นให้บรรดาเจ้านายและข้าราชการฟัง เสร็จแล้วประทับยืน ทรงกระชับพระภูษาคาดพระองค์ ทรงขัดพระแสงดาบทองคำ เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทาน พระหัตถ์แก่คณะกงสุลทุกคน และทรงผายพระหัตถ์มีกระแสพระราชดำรัสว่า

“เราได้ออกรับราชศาสน์ของประธานาธิบดีบิวคานันเป็นครั้งแรกที่พระที่นั่งใหม่ของเรา เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ประธานาธิบดีบิวคานัน” แล้วเสด็จพระราชดำเนินนำคณะกงสุลไปชมรอบ ๆ ท้องพระ

โรง ทรงชี้ให้ดูรูปยอร์ช วอชิงตัน ประธานาธิบดีเพียร์ส สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย และเจ้าชายอัลเบิร์ต แล้วมีพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานที่ตามเสด็จฯ พาพวกเราไปยังห้องข้างเคียงเพื่อรับประทานอาหารกลางวัน ซึ่งได้จัดไว้รับรอง ทรงลาแล้วก็เสด็จขึ้น

บรรดาแคว้นลาวต่าง ๆ ซึ่งบัดนี้เป็นส่วนหนึ่งของไทย ในขณะนั้นยังมีเจ้าผู้ครองนครอยู่และต่างฝ่ายต่างปกครองตนเองอย่างอิสระ เพียงแต่ว่าใน 3 ปี ก็ต้องลงมากรุงเทพฯ ครั้งหนึ่งเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ และถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อพระเจ้าแผ่นดินไทย เจ้าเหนือหัวของตน มีแคว้นที่สำคัญ ๆ อยู่ 6 แคว้น 5 แคว้นมีชัยภูมิอยู่บริเวณลุ่มน้ำห้าแควใหญ่ของแม่น้ำเจ้าพระยา และมีชื่อตามลำดับจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกดังนี้ คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน แคว้นที่หกคือแคว้นหลวงพระบางซึ่งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงถือเอาแก่งในแควต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเส้นแบ่งเขตภาคเหนือและภาคใต้ ไม่มีการติดต่อทางการค้าหรือการสื่อสารกันเลย การเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเชียงใหม่ นั้น ดูเหมือนกับว่าเดินทางออกไปนอกโลก

ในบรรดาแคว้นลาวเหล่านี้ เชียงใหม่นับว่าสำคัญที่สุด รองลงไปก็คือน่าน หลวงพระบาง (ซึ่งบัดนี้อยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส) ลำปาง แพร่ และลำพูน ประชาชนลาวนั้น ไทยถือว่าเป็นชาตินักรบ มีหัวหน้าอยู่คนหนึ่งที่ขึ้นชื่อว่าเป็นนักรบที่เก่งกล้า

หลังจากวันแต่งงานของข้าพเจ้าวันหนึ่ง (6 ธันวาคม 2403) เจ้าเชียงใหม่พร้อมด้วยธิดาทิ้ง 2 และบริวารหมู่ใหญ่พากันมาเยี่ยมที่เรือนหอ เป็นการตอบแทนที่เราได้ส่งขนมนของขวัญวันแต่งงานไปให้ นี่เป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้ารู้สึกสนใจในตัวท่านตลอดจนบริวารของท่านเป็นอย่างยิ่ง เพราะท่านเหล่านั้นจะเป็นผู้มีความสำคัญในชีวิตของข้าพเจ้าในอนาคต ช่วงเวลาอันเล็กน้อยที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น ก็มักจะไปเยี่ยมเจ้าเชียงใหม่ที่คุ้มบ่อย ๆ และได้สนทนากันถึงเรื่องการตั้งคณะมิชชันในเชียงใหม่ ซึ่งรู้สึกว่าเจ้าก็ไม่ขัดข้อง

แต่นายวิลสันและข้าพเจ้าไม่รู้จักหัวเมืองภาคเหนือดีพอ ถึงขนาดที่จะสร้างโครงการสำหรับจัดตั้งสถานีมิชชันที่นั่นได้ สิ่งแรกที่เราควรทำก็คือการออกท่องเที่ยวสำรวจดินแดนนั้นเสียก่อน

เราก็มุ่งขึ้นไปเมืองเชียงใหม่อันไกลโพ้น ในวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2406

หลังจากที่เดินทางรอนแรมมา 49 วันก็ถึงตัวเมืองในวันที่ 7 มกราคม หลานชายของเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ทำหน้าที่แทนในขณะที่เจ้าไม่อยู่ เขาก็ไม่รู้ว่าจะรับรองเราสถานใดดี จะทำไม่รับรู้หนังสือเดินทางและใบบอกจากกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งเขาอาจจะคิดว่าเพราะเหตุใดเราจึงไม่ขอหนังสือจากเจ้าสักฉบับ เพราะเรื่องที่เราเล่าให้ฟังว่า คลาดกันตอนที่เราเปลี่ยนทางมาตามคลองแทนที่จะออกแม่น้ำใหญ่นั้น เขาจะคิดว่าจริงหรือไม่จริงก็ได้ ถ้าเขาเอือมเพื่อเรามากไป เจ้าก็อาจจะตำหนิเขาได้ ลงท้าย

เขาเลยตัดปมยุ่งทั้ง โดยหนีออกไปดูไร่นาสาโทของเขาเสีย เราไม่ได้พบเขาอีกเลย จนกระทั่งเขากลับมาเพื่อดูแลให้เราหลับได้โดยสวัสดิภาพ

ธิดาคนใหญ่ของจ้าวได้ติดตามจ้าวพ่อไปกรุงเทพฯ ด้วย แต่ธิดาคนรองยังอยู่ที่คุ้ม เธอเป็นผู้มีอำนาจราชศักดิ์คนหนึ่ง และมีอักษาศัยโอบอ้อมอารี เราไม่อาจจะทำอะไรได้ตามความมุ่งหมายของเราให้เป็นประโยชน์ได้คิดกันว่า จ้าวหญิงจำข้าพเจ้าและภริยาได้ เพราะเคยไปเยี่ยมเราหลังจากวันแต่งงานที่กรุงเทพฯ คราวนี้เธอได้มาเยี่ยมข้าพเจ้าเองพร้อมกับบริวารของเธอ หลังจากนั้นแล้วใคร ๆ ก็มาเยี่ยมข้าพเจ้า อันที่จริงการที่จะถือเอาว่าการรู้จักกันมาก่อนนั้น เป็นการช่วยให้การเดินทางคราวนี้ไม่ต้องล้มเหลว ก็ดูเหมือนจะถูก ศาลาที่เราพักนั้นมีผู้มาเยี่ยมแน่นอยู่เสมอเป็นปกติ เรามีโอกาสได้รู้จักจนเหล่านั้นว่าภริยาที่แสดงภายนอกไม่ละมุนละม่อมแฉ่มช้อยเช่นชาวไทย แต่รู้สึกว่าจะซื่อและรั้มมะรั้มโหมมากกว่า เราพอใจภูมิประเทศ บ้านเมือง และประชาชนมาก ตลอดเวลาที่เรพักอยู่เชียงใหม่เพียง 10 วัน ซึ่งแม้เพียงวันเดียวเราก็รู้สึกเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็ได้กลับจากเชียงใหม่พร้อมด้วยความหวังอันเข้มแข็งที่จะถือเอาเอาถิ่นนี้เป็นแนวทางสำหรับดำเนินงานแห่งชีวิต

สามปีล่วงไป ก่อนที่เราจะขึ้นไปภาคเหนืออีก ทางกงสุลอเมริกันได้เขียนหนังสือฝากเพื่อนเก่าคนหนึ่งซึ่งเคยอยู่จังหวัดเพชรบุรี และเพิ่งได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ให้ช่วยนำหนังสือของเราขึ้นทูลเกล้าฯถวายเพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปิดสถานีขึ้นที่เชียงใหม่

ในเย็นวันศุกร์เราจึงได้รับคำตอบว่า อำนาจในเรื่องนี้มีได้อยู่ที่ในหลวงพระองค์ท่านไม่สามารถที่จะบังคับประชาชนลาวในเรื่องของมิชชันได้ จ้าวเชียงใหม่ก็กำลังอยู่ในกรุงเทพฯ ถ้าท่านยินยอมรัฐบาลไทยก็ไม่ขัดข้อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำให้เราไปเฝ้าเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งในหลวงพิจารณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานคนหนึ่งไปด้วย เพื่อจะได้กลับมากกราบบังคมทูลให้ทรงทราบโดยตรง

ดังนั้น ในเช้าวันเสาร์เวลาสิบโมง เราทั้งหมดก็ไปที่ท่าซึ่งกระบวนเรือของเจ้าลาวจอดอยู่และขอเฝ้าเจ้ากาวิโลรส เราได้รับเชิญให้ไปรอที่ศาลาท่าน้ำสักครู่หนึ่งก็ได้พบท่านแต่งกายแบบพื้นเมืองตามสบาย คือนุ่งผ้าถุงไม่สวมเสื้อแต่มีผ้ายี่โป่งของพาดบ่า มือถือหวายอันเล็ก ๆ อันหนึ่ง ท่านจับมือกับเราแล้วก็ทรงนั่งตามสบายของท่านคือนั่งไขว่ห้าง ท่านถามความประสงค์ของเรา จากคำขอร้องของนายฮูด หมอบรัดเลย์ ได้อธิบายถึงความประสงค์ของเราซึ่งจะจัดตั้งสถานีมิชชันขึ้นที่เชียงใหม่ และใครจะมาขออนุมัติ จ้าวรู้สึกเหมือนกับว่าโล่งหัวใจที่ทราบถึงความประสงค์ของเราไม่เกี่ยวกับเรื่องอะไรที่สำคัญกว่านี้ เรื่องสถานีมิชชันมิใช่ปัญหาใหม่สำหรับท่าน เพราะเราเคยพูดเรื่องนี้กับท่านมาหลายครั้งแล้ว และทุกครั้งก็ดูท่านจะเห็นด้วย ในบัดนี้ท่านได้ยินยอมตามความประสงค์ของเราทั้งสิ้นทันที เราอาจจะไปปลูกสร้างสถานที่ของเราขึ้นเองที่เชียงใหม่ได้ราคาที่ดินก็ถูก ท่านว่า บางทีจะไม่ต้องซื้อเสีย

ด้วยซ้ำ ไม้ก็ถูก จะมีบ้างที่ต้องใช้จ่ายก็คือค่าจ้างโค่นไม้และขนไป และก็ไม่มีอะไรอีกมากมายนัก เราจะสร้างตึกหรือปลูกบ้านก็ตามใจ เราได้อธิบายให้ท่านทราบดังที่ท่านเคยได้รู้อยู่แล้วว่าความมุ่งหมายของเราคือเพื่อสอนศาสนา ตั้งโรงเรียน และรักษาคนป่วย ราชอาณาจักรได้บันทึกคำตอบของเจ้าไว้ ท่านกงสุลได้แสดงความขอบพระคุณต่อเจ้า และขอฝากฝังครอบครัวของข้าพเจ้าไว้กับท่านด้วย เราจะตามท่านขึ้นไปเชียงใหม่โดยเร็วที่สุดที่จะเร็วได้

เราได้รับความลำบากอย่างยิ่ง ในการหาเรือและคนเรือที่เหมาะสมสำหรับการเดินทาง ในวันที่ 3 มกราคม 2409 เราก็ตกลงเรือ

เราถึงระแหงภายใน 4 สัปดาห์ เราได้เปลี่ยนเรือที่พาเรามาจากกรุงเทพฯ และหาเรือลำใหญ่สองลำที่ใช้สำหรับล่องแก่งมาใช้แทน ถ้าหากใช้เรือขนาดย่อมหน้อยสักสามลำ เราจะเดินทางได้สะดวกขึ้น การเดินทางของเรากินเวลาร่วมเดือนกว่าจะนำเรือผ่านแก่ง 32 แห่งไปได้

ในเย็นวันเสาร์ที่ 1 เมษายน เราได้ผูกเรือไว้ข้างต้นไทรใหญ่ มีกิ่งก้านสาขาแผ่ออกไปกว่าร้อยฟุต ไทรต้นนี้อยู่ตรงข้ามเกาะใหญ่ซึ่ง 40 ปีต่อมา รัฐบาลได้มอบให้หมอแมคเคนแห่งคณะมิชชันของเราจัดตั้งนิคมโรคเรื้อน ห่างจากต้นไทรสองสามก้าว มองข้ามท้องทุ่งออกไป เราก็จะเห็นยอดเจดีย์เมืองเชียงใหม่ และในวันอาทิตย์รุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันอาทิตย์ของสัปดาห์ที่ 13 นับตั้งแต่ที่ได้ออกเดินทาง เราจึงได้หยุดพักที่นั่น เราพร้อมใจกันอธิษฐาน แต่ใจยังกังวลไม่รู้ว่าจะมีอะไรรอคอยอยู่เบื้องหน้าอีก (ดร. แมคกิลวารี เชื่อว่าการเดินทางในวันอาทิตย์นั้นเป็นการบาป จึงได้หยุดพักผ่อนตลอดวัน ถึงแม้ว่าจะเห็นเชียงใหม่อยู่รำไร)

ในเช้าวันจันทร์ที่ 3 เมษายน ภายหลังจากที่ได้เดินทางมาเป็นเวลา 3 เดือน เราก็ตั้งตัวเมืองเชียงใหม่ เจ้าไปทัพ และกว่าจะกลับก็อีกประมาณเดือนกว่า บ้านพักก็ยังไม่ได้เลย ไรก็ดี นอกประตูเมืองด้านตะวันออกมีศาลาสาธารณะอยู่หลังหนึ่ง ซึ่งข้าราชการที่ระแหงได้มาสร้างไว้ให้ชาวบ้านทำบุญตามประเพณีในพระพุทธศาสนา แต่เจ้าของซึ่งยังถือสิทธิครอบครองอยู่ได้ยกให้เรา พร้อมด้วยความยินยอมจากตัวแทนเจ้าเชียงใหม่ ศาลาหลังนี้สร้างไว้เรียบร้อยดีหลังคามุงกระเบื้อง, พื้นไม้สัก มีฝาสามด้าน ด้านหน้าเปิดโล่งไว้ มีระเบียงต่อออกไป 6 ฟุต มีห้องกว้างประมาณ 12 ฟุต ยาวประมาณ 20 ฟุต เป็นที่เก็บสัมภาระทั้งสิ้นของเรา และเป็นทั้งห้องนอน ห้องรับแขก ห้องอาหาร และออฟฟิศพร้อมเสร็จ มีโต๊ะเก้าอี้ เติง ออร์แกน กล้องบังหีบบังสุ่มกันอยู่ เราได้จัดการสร้างครัวและห้องน้ำชั่วคราวด้วยไม้ไผ่ นั้นแหละเป็นบ้านของเราเป็นเวลากว่าปี

ชาวเมืองได้ข่าวว่ามีคนต่างชาติผิวขาวมาอยู่ แต่ไม่ทราบว่าจะอยู่นานเพียงไร คนเหล่านั้นเกรงว่าเราจะกลับไปเสียก่อนไม่ทันได้เห็น ก็ป่าวร้องให้ ใคร ๆ พวกกันมาดูว่า มีผู้หญิงและเด็กตัวขาว ๆ ด้วย ต้องไปดูให้ได้ เรารู้สึกขื่นและก็นำราคาญเป็นที่สุด ไม่อยากให้เราามองดูเรา แต่พวกเราก็เป็นที่พึงเล็ง

ของชาวเมืองอยู่แล้ว ถ้าเราไล่เขาไปก็จะกลายเป็นคนใจร้ายไม่มีมารยาท เขาเหล่านั้นก็คงพากันกลับไป และคงไม่กลับมาหาเราอีกเลย ซึ่งขัดกับความประสงค์ของเรา เพราะในการที่เรามาที่นี่ก็เพื่อจะเป็นมิตรกับเขา ดังนั้นในเวลาต่อ ๆ มาคนเหล่านี้ก็ได้กลับมาหาเราอีก เมื่อเขามีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจต่าง ๆ จึงทำให้พวกเขาได้มาเป็นมิตรกับเรา และคอยช่วยเหลือเราอยู่เสมอ

บทที่ 2 ทางไกลและคนไข้

เรารอวันรอคืนที่จะได้พบกับเพื่อนร่วมงานร่วมใจของเรา คือหมอเฮาส์และนางวิลสัน ทั้งภรรยาข้าพเจ้ากำหนดจะคลอดบุตรในไม่ช้า และคุณหมอแสนจะดีผู้นั้นก็เดินทางมาจากกรุงเทพ และกำลังรอนแรมมาเพื่อให้ทันเวลาใช้ความชำนาญในทางอาชีพของท่านได้ทันทั่วทั้ง

วันหนึ่งมีชายคนหนึ่งมาหาเรา แต่ไม่ใช่หมอเฮาส์ กลายเป็นผู้ช่วยชาวพื้นเมือง นำจดหมายของท่านซึ่งเขียนมา 2-3 บรรทัด มีใจความว่า ท่านมาไม่ได้เพราะถูกช้างทำร้ายแต่ไม่สาหัส ขณะนี้กำลังป่วยอยู่ในป่า ห่างจากเราซึ่งถ้าจะเดินก็กินเวลาราว 5 วัน ท่านสั่งว่าเราไม่ต้องไปหาท่าน ให้อยู่บ้านคอยช่วยเหลือครอบครัวเมื่อจำเป็นดีกว่า ขอเพียงให้อธิษฐานเผื่อท่านและช่วยฝากยาและของเบ็ดเตล็ดมาให้ท่านเท่านั้น

อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นเนื่องจากขณะที่เดินทาง คุณหมอเดินทางช้าง เพื่อเป็นการออกกำลังกาย และตั้งใจจะเดินให้ขึ้นหน้าช้างตัวนั้น แต่ช้างตัวนั้นเกิดตกใจที่คุณหมอเดินแซงขึ้นหน้า โดยมันไม่ทันรู้ตัวจึงเอวางฟาดท่านล้มลงและแทงเข้าที่ท้อง และทำท่าจะเอาเท้าขยี้ซ้ำ หากแต่ว่าความวู่วามชั่วแวบเดียวได้ทันทั่วทั้งที่ ประสาทคุณหมอยังดีอยู่ ท่านจึงนอนหงายกับพื้นดิน ใช้กระจกเงาวางไว้ตรงหน้า เพื่อให้เห็นแผลถนัด จัดการชำระแผล เสร็จแล้วเย็บบาดแผลของท่านเอง แล้วจึงให้คนไปส่งข่าวแก่เรา ทั้งให้คำแนะนำแก่ผู้ช่วยของท่านไว้ว่าควรจะทำอย่างไร ถ้าท่านเป็นไข้หรือเพื่อไป เสร็จแล้วท่านก็พักผ่อนอยู่อย่างสงบ เพื่อรอดูว่าอาการจะเป็นอย่างไรต่อไปอีก

เหตุการณ์คุณาวัดกมาก เราจะหวังไม่ได้ว่า จะไปถึงท่านทันเวลาที่จะช่วยเหลือท่านให้พ้นจากอันตรายได้ และไม่มีใครจะนำท่านมาส่งได้ ทางดีที่สุด เราก็ตัดสินใจไปขอคำสั่งจากเจ้าหลวง ขอเรือขอนคนเรือพร้อมด้วยคนหามเตรียมล่องเรือไป แล้วก็ได้แต่อธิษฐานขอให้พระผู้เป็นเจ้า จงคุ้มครองคนป่วยของเราไว้ด้วยเท่านั้น เขาจัดการเอาคุณหมอใส่เปลหามออกมาจากป่ามาลงเรือที่ลำแม่ปิง ไม่นานก็ถึงเชียงใหม่อย่างเรียบร้อย อาการของท่านดีขึ้น และท่านเห็นว่า เด็กที่จะคลอดทั้งสองซึ่งรอรับการช่วยเหลือจากท่านอยู่นั้นได้คลอดแล้วโดยปลอดภัย ท่านต้องพักอยู่ประมาณเดือนหนึ่งจึงกลับกรุงเทพฯ ได้

ในบ้านเมืองที่มีไข้มาลาเรียชุกชุมอย่างนี้ การใช้ยาคิวินินเพียงอย่างเดียวย่อมได้ผลอย่างพึงพอใจเกินคาด คนมักจะเป็นไข้มาลาเรียกันทุกฤดู และคนป่วยก็ซัดเหลืองเหมือนคนเป็นโรคโลหิตจาง ถ้าไปออกแรงเข้าสักหน่อยก็จะไข้จับสั่นอีก ประชาชนจะหมดความสงสัยในเมื่อเขาได้กินยาชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ยาขาว แม้จะกินเข้าไปอย่างห้วนเกรงก็ตัดไข้ได้ ผิดกับยากลับบ้านซึ่งกินกันเป็นหม้อ ๆ นับเวลาตั้งเดือนแต่ก็ไม่หาย ในไม่ช้ายาคิวินินไม่ก็ขวด ซึ่งข้าพเจ้าติดตัวมา และคิดว่าคงจะ

เพียงพอนั้นก็หมด คราวต่อไปข้าพเจ้าจึงส่งขวดขนาดบรรจุยา 4 ออนซ์มา 40 ขวด มันก็ยังไม่พอยุ่
นั่นเอง จนกระทั่งคุณหมอของเราสั่งตั้ง 1000 ออนซ์นั้นแหละ จึงได้มียาไว้ใช้ประจำตลอดเวลา ข้าพเจ้า
เคยไปอยู่ตามหมู่บ้านที่มีลูกเล็กเด็กแดง ทั้งหนุ่มและแก่เกือบจะทุกคนเป็นไข้จับสั่นจนม้ามช้อยโต
ต้องรักษากันเป็นเดือน ๆ จึงหาย

ยังมีโรคอีกชนิดหนึ่งที่เป็นกันแพร่หลายในขณะนั้นคือโรคคอกพอก ซึ่งหมอพื้นเมืองไม่เคย
รักษาให้หายได้ ในไม่ช้าข้าพเจ้าก็พอจะจับเค้าได้ว่า โปรแตสเซียมไอโอไดด์ เป็นยาขนาดเดียวที่ใช้ได้
ในระยะแรกของโรค และโดยเหตุนี้ทั้งยาและวิธีบำบัดของข้าพเจ้า จึงเลื่องระบือไปไกลอย่างที่ไม่
เคยมีหมอกคนใดเหมือน เพราะเหตุว่าประชาชนเชื่อกันว่า ผู้ที่รักษาโรคคอกพอกหายก็ต้องรักษาโรคอื่น ๆ
หายทั้งนั้น ฉะนั้นถ้าข้าพเจ้าจะไปคัดค้านว่าข้าพเจ้าไม่ใช่หมอ เขาก็มักจะตอบอย่างได้ที่ว่า ก็ทำไมที่
โรคคอกพอกยังรักษาหายได้ มีบ่อย ๆ ครั้งที่ข้าพเจ้าปฏิเสธไม่รับรักษาโรคบางอย่าง ที่เกินความสามารถ
ของข้าพเจ้าไป คนไข้ก็มักจะบ่นกะปอดกะแปดกลับไปว่า ผมเชื่อว่าหมอต้องรักษาได้แน่ ถ้าหมอจะ
รักษา

ข้าพเจ้าต้องกล่าวถึงงานแพทย์ของข้าพเจ้าอีกส่วนหนึ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วยเพราะมันจะต้องเกี่ยวข้องกับ
เรื่องต่อไป ไข้ทรพิษนั้นเป็นโรคที่ร้ายแรงน่ากลัวนัก บางครั้งเด็ก ๆ ตายจนหมดสิ้น ในปีก่อนที่เราจะ
มานั้น เกือบทุกครอบครัวต้องเผชิญกับเคราะห์กรรมดังกล่าวแล้ว แทบจะไม่มีครัวเรือนใดที่จะรอดพ้น
ไปได้ มีหลายครอบครัวที่เดียวที่เด็กตายไม่มีเหลือเลย ข้าพเจ้าสนใจเป็นพิเศษที่จะป้องกันและยับยั้ง
โรคอันร้ายแรงนี้ เพราะจำवलวงเองก็ได้ไปเห็นผลของการปลูกฝี หมอบรัดเลย์ได้นำมาใช้ในกรุงเทพฯ
แล้ว ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่าผลงานอันนี้เป็นเหตุให้จำवलวงยินยอมให้ข้าพเจ้ามา วิธีหนึ่งที่แน่นอนใจการส่ง
เชื้อไวรัสมาจากทางไกลก็คือ ส่งสะเก็ดแห้งจากแผลซึ่งเจริญดีแล้ว เอามาเพาะเชื้อโรคให้เจริญขึ้นดี
แล้วก็ปลูกฝีที่แขนทุกคน หมอบรัดเลย์ได้ส่งสะเก็ดเชื้อขึ้นแรกมาให้ข้าพเจ้า และได้เริ่มปลูกฝีกัน ได้ผล
เป็นที่เลื่องลือไปทั่ว

พวกกะเหรี่ยงและชาวคอยอื่น ๆ กลัวไข้ทรพิษกันนักหนาถึงกับว่า ถ้าไข้ระบาดมาใกล้หมู่บ้าน
ก็ทิ้งบ้านทิ้งเรือนอพยพเปิดหนีขึ้นคอยกันไปหมดทั้งหมู่บ้านทีเดียว ถ้าไข้ทรพิษเกิดขึ้นในหมู่บ้านลาวใกล้
แดนกะเหรี่ยงใด ถิ่นกะเหรี่ยงนั้นก็ร้างไปทันที ในขณะที่เดียวกันนั้นคุณประโยชน์ของการปลูกฝีก็แพร่
สะพัดไปถึงหมู่บ้านลาว ชาวบ้านก็ได้ส่งคนมาพร้อมกับช่างหนึ่งเชือก ขอร้องให้ข้าพเจ้าไปปลูกฝีให้แก่
คนทั่วหมู่บ้านนั้น มีกฤษฎานุ่ม 2 รูป มาด้วยจากหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งโรคกำลังระบาดอยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้
ปลูกฝีให้ทันทีและบอกให้กลับไปก่อน โดยนัดว่าจะตามไปทีหลังตามกำหนดเมื่อฝีที่แขนขึ้นดีแล้ว
ตั้งแต่นั้นข้าพเจ้าก็ปลูกฝีเรื่อยไปประมาณ 20 คน อาทิตย์ต่อ ๆ มา พวกกะเหรี่ยงที่อพยพหนีไปก็กลับมา

หมด และในวันเดียวรวม ข้างเจ้าก็ปลูกฝ้ายให้แก่คน 163 คน แปลกดีเหมือนกันที่ได้เห็นคน 4 รุ่น นับตั้งแต่รุ่นทวด ที่ยื่นแขนอันเหี่ยวแห้งมาให้ปลูกฝ้ายพร้อมกับทารกอายุเดือนเดียว

.....ยิ่งเดินทางไปริมแม่น้ำก จะไปเมืองฝางไกลไปทางทิศตะวันตกมากเท่าใด เราก็ได้ทราบว่าคุณในแถบนั้นใช้ฝ้ายกันอย่างมากมายแพร่หลายมากขึ้นทุกที ไม่นานเราก็มาถึงหมู่บ้านของ มูเซอที่ทำไมไร่ฝ้าย จนกระทั่งไปถึงหมู่บ้านสุดท้าย ก็เห็นว่าทั้งหญิงและชาย ผู้ใหญ่และเด็ก พวกกันตกเป็น ทาสของฝ้าย ถึงฤดูฝ้ายก็เป็นบิดและเป็นไข้ไปตาม ๆ กัน และเป็นโรคกระเพาะอาหารกันมาก คนพวกนี้ อัดคัตยารักษาโรคเหลือเกิน และไม่มีวิธีที่จะเหยี่ยวรักษาโรคเหล่านั้น ดูเหมือนว่าฝ้ายในบางกรณีก็ใช้ บำบัดโรคเหล่านั้นได้อย่างชะงัด มีหลายคนบอกข้าพเจ้าว่า คนพวกนั้นเริ่มต้นใช้ฝ้ายเมื่อมีการเจ็บป่วย เมื่อเจ็บป่วยบ่อย ๆ ต้องใช้ฝ้ายบ่อย ๆ เข้า ก็เลยคิดเป็นนิสัยจนกระทั่งถอนตัวไม่ขึ้น ความจริงเหล่านี้ ทำให้เราตั้งใจกำหนดแนวทางที่จะสอนคนเหล่านั้น จึงทำให้การเดินทางของเรากลายเป็นการเดินทางแบบ ต่อต้านการติดฝ้ายไป

รายที่น่าสนใจและน่าเศร้าที่สุดในขณะเดียวกันที่เราได้พบ ได้แก่ราย นายมุน คำปราย เป็น ผู้ใหญ่บ้าน มีอุปนิสัยใจคออันดีงามพึงใจลูกบ้าน ซึ่งจะเห็นได้จากความฉลาดและความขยันขันแข็งของ ลูกบ้านของเขา เขาพยายามที่จะเลิกฝ้ายที่สุด แต่เมื่อสองสามปีมานี้เอง เขาเริ่มเจ็บหนักและต้องเริ่มใช้ ฝ้ายจนบัดนี้เขารู้สึกตัวว่ากำลังจะพินาศไปเพราะฝ้ายแน่ ๆ แต่ก็ไม่มีกำลังใจพอที่จะเลิกเสียแล้ว อย่างไรก็ตาม เขาสนใจในตัวผู้ช่วยของเราสองคน ซึ่งเป็นคนเผ่าเดียวกับเขาเป็นอย่างมาก ตัวนายชะวอเป็น ตัวอย่างที่ดูเหมือนจะทำให้เขารู้สึกมีหวังอยู่กลาง ๆ ถ้าเราจะพักอยู่ที่นั่นสักสัปดาห์หนึ่งเพื่อสอนคน เหล่านั้นและช่วยเหลือเขา บางทีเขาจะพยายามเลิกนิสัยติดฝ้ายได้ ถ้าเขาเลิกได้สำเร็จแน่นอนทีเดียวเขา จะต้องเป็นคริสเตียน และแล้วทั้งหมู่บ้านนั้น ก็จะเป็นหมู่บ้านที่เราหวังว่า จะหลุดพ้นจากพันธะเกี่ยวกับ เผ่าพันธุ์ของพวกเขากระหริ่งและเข้าเป็นคริสเตียน

การทดลองของเราดูก็น่าสมเพทมาก เขาได้พยายามขจัดสิ่งล่อใจต่าง ๆ ออกไปเสีย แล้วเริ่มต้น ปฏิบัติตนด้วยความมุ่งมั่นอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะเลิกให้สำเร็จให้ได้ เราได้หนุนน้ำใจเขาโดยให้ความเห็นอก เห็นใจ และหวังในพระกำลังช่วยเหลือจากเบื้องบน เราถึงกับกล้าให้เขาใช้ยาซึ่ง ดร. แมคเคน ได้ให้ ข้างเจ้าไว้สำหรับคนที่เป็นอย่างนี้และได้เห็นผลทันตา เขาอดทนได้เป็นเวลาหลายวัน แต่ในที่สุดเมื่อถึง ชั่วโมงอันแสนทรมาณ เขาไม่สามารถจะทนต่อไปได้อีก ก่อนที่เราจะทันรู้เขาได้หันกลับไปใช้ฝ้ายอีก เขาถอนไม่หลุดถึงสองคืน จากคำบอกเล่าของเขาเองเขากล่าวว่า ไม่ใช่ฉันนี่แน่ที่เขาไม่หลุด แต่หัวใจเขา ต่างหาก ชายผู้นำสงสาร ความทนทุกข์ทรมาณของเขา คงจะคล้ายกับคนคนกรกทั้งเป็น จนสุดที่ร่างกาย ของเขาจะทนได้ทีเดียว ในที่สุดความรู้สึก จิตใจ และความพยายามของเขาก็กลับต้องพ่ายแพ้ไปและสิ้น หวัง

เมื่อพ้นฤดูฝนแล้วเราก็เตรียมออกเดินทางไปเมืองหลวงพระบาง ซึ่งขณะนั้นเป็นหัวเมืองใหญ่เมืองหนึ่งของไทย และเป็นหัวเมืองที่ไกลที่สุดด้วยเราเริ่มออกเดินทางเมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2415 นี่เป็นครั้งแรกที่ได้เดินทางไปตามถนนสู่เชียงราย และต่อจากนั้นข้าพเจ้าก็คุ้นกับถนนสายนั้นเป็นอย่างดี เมื่อออกจากทุ่งราบนครเชียงใหม่ไปตามถนนลัดเลาะไปตามหว่างเขาของแม่น้ำกวง ต้องลุยข้ามลำธารไม่น้อยกว่า 49 แห่งกว่าจะถึงยอดสูง ซึ่งเป็นสันปันน้ำระหว่างแม่ปิงและแม่โจง สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 100 ฟุต จากนั้นก็สู่แม่กที่จังหวัดเชียงราย

มองจากปากลำน้ำแม่กเกือบสุดสายตา เป็นทราคมืองเชียงแสน ในสมัยหนึ่งเป็นนครใหญ่ที่สุดในแคว้นนี้ กำแพงที่สลักหักพังนั้นกั้นขอบเขตยาวยืดยาวไปตามลำน้ำ เป็นระยะทาง 2 ไมล์ ก่อนเรามามืองไทย 70 ปี นครเชียงแสนถูกกองทัพไทยผสมลาวเข้ายึดไว้ได้

ได้ตัวเมืองลงไปเล็กน้อย เราผ่านหมู่บ้านหมู่บ้านหนึ่งซึ่งเพิ่งร้างไปใหม่ ๆ เนื่องจากถูกเสียดังกล่าวตั้งแต่ออกจากเชียงแสน 2 วัน เราก็มาถึงเชียงของซึ่งเป็นเมืองขึ้นที่ใหญ่ที่สุดเมืองหนึ่งของน่าน เราโชคดีที่เจ้าเมืองได้ว่าจ้างเรือค้าขายว่างลำหนึ่งราคาพอสมควร ให้เราเดินทางต่อไปยังหลวงพระบาง

สำหรับแม่โจงนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวแน่ว่า ถ้าข้าพเจ้าปรารถนาจะล่องเรือเที่ยวให้สบาย โดยมีเรือดี ๆ สักลำหนึ่ง ข้าพเจ้าไม่ต้องมุ่งหาที่ใดในโลกที่จะงามไปกว่านี้อีก เพราะมีทิวทัศน์สวยงามยาวเหยียดถึง 300 ไมล์

เมืองหลวงพระบางในขณะนั้น จัดว่ามีบ้านเรือนอยู่หนาแน่น และก็มีสวนกล้วยกรุงเทพฯอยู่บางประการ

เจ้าหลวงพระบางไม่อยู่ ไปล่าช้างป่าซึ่งมีชุกชุมในแคว้นของท่าน เจ้าอุปราชได้ต้อนรับเราด้วยอัธยาศัยไมตรี หลังตัวเมืองออกไปมีถ้ำที่ภูเขา เขาว่าร้ายนักและชาวบ้านถือว่าเป็นที่สิงสถิตของภูตร้าย ไม่ต้องสงสัยเลย ภูตร้ายที่แท้ก็คือเชื้อไข้มาลาเรียหรือไข้ก็เป็นแก๊สพิษ ซึ่งต่อมาเราได้พบว่าเป็นอันตรายที่คุกคามอยู่แถบถ้ำเชียงดาว ในถ้ำนี้เองที่นายมุฮัมมัดนักวิทยาศาสตร์มีชื่อชาวฝรั่งเศส ได้คิดเชื้อไข้ไปป่วยจนถึงแก่กรรม แต่ชาวบ้านเชื่อกันว่ามรณกรรมของเขา เนื่องมาจากการล่องลำเข้าไปในบริเวณเจ้าที่ทางซึ่งสิงสถิตอยู่ในถ้ำนั้น เราประหลาดใจที่ได้เห็นปลาบางชนิดที่วางขายอยู่ในตลาดนั้นไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย นายแมคคาร์ที่ได้เล่าให้ฟังถึงเรื่องที่ได้เคยไปช่วยเขาจับมาได้ตัวหนึ่งเรียกว่า ปลาบึก ยาว 7 ฟุต วัตรอบตัวได้ 4 ฟุต 2 นิ้ว และหนัก 130 ปอนด์

เราพักอยู่ที่หลวงพระบาง 6 วัน และอำลามาเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม ข้าพเจ้าไม่ค่อยจะเต็มใจกลับเร็วถึงเพียงนั้น ชาวบ้านที่นั่นอยากได้หนังสืออ่านพอ ๆ กับยาบำบัดโรคทีเดียว เป็นแหล่งเดียวที่มีผู้คนพอจะอ่านหนังสือไทยได้

จากหลวงพระบางเราก็ลงเรืออีกครั้งหนึ่งไปยังท่าเรือ ได้หลวงพระบางลงมา 60 ไมล์ ณ ที่นั้น เราได้อาลาแม่่น้ำสายมหัสจรรย์และบ่าหน้าสู่บ้าน ช้างของเราเป็นช้างที่เดินได้เร็วที่สุดเท่าที่ได้เคยพบ มา

มีเรื่องสนุกเกี่ยวกับจันทรคราสเกิดขึ้น ในขณะที่เราพักอยู่เมืองแพร์ ข้าพเจ้าอุตส่าห์ประกาศให้ทราบล่วงหน้าถึงกำหนดสุริยคราสและจันทรคราส ที่จะเกิดขึ้นทุกคราวไป ข้าพเจ้าก็ได้กระทำเช่นว่านี้ ที่เมืองแพร์ก่อนกำหนด 1 วัน จันทรคราสจับตั้งแต่ยงหัวค่ำ และข้าพเจ้าก็คอยเงี่ยหูฟังว่า ในเมืองคงจะ กึกก้องไปด้วยเสียงปืนและเสียงพล แต่ทุกสิ่งทุกอย่างดูเงียบสงัดราวกับงานศพ เขาคงจะเหมาเอาว่าเป็น จันทรคราสของเราโดยเฉพาะ การที่เขาสงบสุขเสียงนั้น อาจจะเพื่อพิสูจน์ความเชื่อของเรา ที่ว่าพระราหู จะคายโดยไม่ต้องใช้เสียงจับไล่หรืออาจจะเป็นเพราะเขาไม่เต็มใจที่จะรับรองอย่างเปิดเผยว่า ชาว ต่างประเทศมีสติปัญญาถึงขนาดทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ อย่างไรก็ตามเขาต่างทำไม่รู้ไม่ชี้เสีย ปลอ่ยให้พระราหูทำไปตามอำเภอใจ

การเดินทางไปเชียงรุ่งของเราคราวนี้ กินเวลาเกือบห้าเดือนเต็ม ๆ พาหนะที่ใช้ในการเดินทาง นั้น ตัวข้าพเจ้าใช้ช้าง “สีดอ” ส่วนนายเออร์วินใช้ม้า เราขึ้นไปทางทิศตะวันตกของลำน้ำโขง ซึ่งขณะนี้ เป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นดินแดนของแคว้นฉานตอนใต้ และถ้าเข้าไปในเขตแดนจีน ไม่ว่าเราจะย่างเหยียบ ไปที่ไหน ผู้คนพากันสนใจในช้างของเราเป็นอันมาก บางครั้งถึงกับมีคนปีนต้นไม้ขึ้นไปดูให้ถนัดตา คนพื้นเมืองดั้งเดิมของเมืองยู่ เมืองลุย และเมืองยอง ปัจจุบันนี้แตกฉานเช่นไปตลอดอาณาเขตของ เมืองเชียงใหม่และลำพูน

เมื่อเราออกจากเมืองลุยได้สี่วันก็มาถึงเมืองเชียงรุ่ง ภูมิประเทศเมืองนี้สวยงามสดุดตายิ่งนัก ตั้งอยู่บนไหล่เขาชะง่อมเหนือลำน้ำโขง ซึ่งไหลคลเคลี้ยวไปตามเชิงเขา เชียงรุ่งเป็นเมืองในอาณาเขตจีน มีเจ้าฟ้าได้รับการแต่งตั้งจากยูนานมาปกครอง ขณะนั้นมีข้าราชการจากยูนานผู้หนึ่งกำลังมาเก็บส่วยอยู่พอดี เราอยู่ท่ามกลางอาณาเขตผู้คนทีพูดภาษาลาว เขตนี้ขยายออกไปรอบด้าน ข้าพเจ้าได้มอบพระ คัมภีร์เล่มหนึ่งให้แก่ชาวลื้อผู้หนึ่ง ซึ่งตั้งบ้านอยู่เหนือขึ้นไป ต้องเดินทางราวสิบวันจึงจะถึง และแจกให้ คนอื่น ๆ ซึ่งมาจากไกลจากทางตะวันออกและทางตะวันตกพอ ๆ กันด้วย

เจ้าฟ้าต้อนรับเราด้วยอัชฌาสัยอันดี พวกเขาารู้สึกเจ้าฟ้าเป็นบุคคลที่ไม่ใคร่เข้มแข็งนัก อายุ ประมาณ 40 ปี แต่ร่างกายอ่อนแอมากเพราะสูบฝิ่นเจ้าฟ้าถามเราว่า ไม่มียาแก้ของเสพย์คิดให้ท่านใช้ บ้างหรือ เราได้อธิบายของจุดประสงค์ในการเดินทางมาในครั้งนี้ ดูท่านตั้งใจฟังเป็นอย่างดีและกล่าวว่า “พวกท่านตั้งใจมาทำบุญ นับเป็นกุศลอย่างยิ่ง”

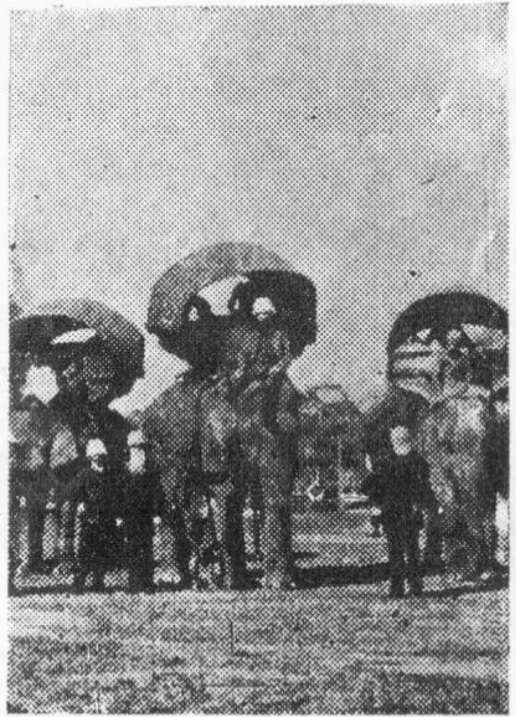
เราไปที่คุ้ม ขุนวังได้แนะนำเราถึงการที่จะดำเนินงานให้บรรลุผลตามความมุ่งหมาย ตลอดจน การวางรากฐานเผยแผ่ศาสนาอย่างน่าคิด เราแน่ใจว่าคำแนะนำเหล่านี้ต้องมาจากบุคคลที่สูงกว่าเขา

เป็นแน่ หาใช่ความคิดของเขาเองไม่ “ท่านมีช่างงามอยู่เชือกหนึ่ง” เขาแนะนำ “จงกำนัลแก่เจ้าฟ้าเสีย เจ้าฟ้าจะยินดีเป็นอันมาก แล้วหนทางของท่านก็จะราบรื่นดี” ข้าพเจ้าบอกเขาว่า ข้าพเจ้าแก่แล้ว และอยู่ห่างไกลจากบ้านมาก จำต้องอาศัยช่างตัวนี้ไม่อาจจะพรากมันเสียได้ อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยังคงได้รับคำแนะนำแบบเดิมนี้จากราชการตำแหน่งสูง ๆ หลายต่อหลายหน จนกระทั่งก่อนเราจะออกเดินทางกลับ เขาจึงเปลี่ยนจากการแนะนำให้เอาช่างเป็นของกำนัล มาเป็นการซื้อขายเสีย ซึ่งข้าพเจ้าบอกว่า ข้าพเจ้าจะมอบสิ่งอื่น ซึ่งมีค่ามากกว่าช่างหลายเท่าหนักให้ นั่นคือ ยาควินินสำหรับแก้ไข้มาลาเรีย ข้าพเจ้ารู้สึกโล่งใจมากเมื่อเราจากมาโดยไม่ต้องเสียช่างไป

สิบสามปีต่อมา ข้าพเจ้าได้ทราบถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับการเดินทางครั้งนั้นว่า เรารอดพ้นจากการเสียชีวิตอย่างอนาถมาได้ที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง กล่าวคือ เมื่อชาวเชียงรุ่งได้ข่าวว่า จะมีชาวต่างประเทศจากทิศใต้ขึ้นมายังเมืองของเขาก็มีคนวางแผนการที่จะปล้นฆ่าพวกเรา แต่เมื่อเห็นพวกเราขึ้นช้างมา และมีพวกลูกหาบติดตามมาด้วย พวกเขาเข้าใจว่าคงเป็นกองหน้าของทัพหลวงยกมา หากพวกเขาบุกเข้าไปปล้นคงไม่เหมาะเป็นแน่ ยิ่งกว่านั้นข้าราชการผู้หนึ่งบอกเราว่า ความกรุณาปรานีของพวกมิชชันนารีได้ชนะหัวใจของพวกปล้นโดยสิ้นเชิง แผนการปล้นและฆ่าพวกเราจึงเลิกกันไป

เจ้ากาวิโลรส แห่งเชียงใหม่
ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒

ดร. แมคกิลวารี
และช้างของท่าน

บทที่ 3 หนานชัยและน้อยสัญญาประสบความสำเร็จ

ข้าพเจ้าขอคัดข้อความในจดหมายของนายวิลสัน เขียนเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2412 ว่าดังนี้

“ธิดาทองของเจ้าหลวงเชียงใหม่ ก็ได้รับรองกับนายแมคกิลวารีว่าผู้ที่เข้าเป็นคริสเตียนจะไม่ถูกข่มเหงเบียดเบียนแต่ประการใด ด้วยคำรับรองดังกล่าวจากปากของธิดาผู้ใหญ่ของบ้านเมือง เราที่ชื่นชมว่าเจ้าหลวงคงไม่ทรงรังเกียจคริสตศาสนา บรรดาผู้ที่รับนับถือพระเยซูไม่มีใครสะทกสะท้านเว้นแต่หนานชัย จึงทำให้เรารู้สึกว่า จักไม่มีอันตรายแก่ชีวิตผู้หนึ่งผู้ใดที่ได้รับบัพติศมา”

อย่างไรก็ตาม หนานชัยรู้สึกจะมีกังวล ประมาณสองสามเดือนก่อนที่เขาจะรับบัพติศมา เขาขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนหนังสือไปกรุงเทพฯ และกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกาศให้ถือศาสนาใด ๆ ได้ก่อนหน้าที่เขาจะได้รับบัพติศมาไม่ถึงเดือน เขากล่าวว่า “ถ้าเจ้าหลวงจะเรียกผมเข้าไปถามว่า “แกเป็นสาวกพระเยซูหรือเปล่า” ดังนี้ ผมจะทูลไปว่าเปล่า อย่างนี้จะผิดไหม” ฐานะของเขาในตำแหน่งมัครนาย ทำให้การละจากพุทธศาสนาของเขานั้น เป็นเรื่องโด่งดังและข่อมเป็นเหตุให้ถูกปองร้ายได้ง่ายกว่าคนอื่น ข้าพเจ้าควรจะกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า ผู้ที่สึกมาจากพระแล้ว และได้รับแต่งตั้งให้เป็นมัครนายของพระอารามนั้น ได้รับการยกเว้นจากการถูกเกณฑ์เป็นพวกเลก เพื่อเป็นการทดแทน หนานชัยจัดอยู่ในพวกนี้ การที่เขาลาออกจากหน้าที่มัครนายเพื่อมาถือคริสต์นั้น เป็นเรื่องพิสูจน์ความเลื่อมใสอย่างใจจริงของเขา

งานของน้อยสัญญาก็คือดูแลโคของเจ้าหลวง ซึ่งถือว่าเป็นส่วนราชการด้วย เขาทำไร่และทั้งเป็นหมอดูด้วย น้อยสัญญาเป็นคนสนุกสนานรื่นเริงและอารมณ์ดี เป็นคนมองชีวิตในด้านที่แจ่มใส เขาเป็นสุขและเขาก็อยากจะทำให้คนอื่นสุขสบายด้วย จึงเป็นที่รักใคร่ของคนทั่ว ๆ ไป รุ่งขึ้นวันจันทร์ที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2412 ในราวเที่ยงวัน เขาก็รีบเดินข้ามทุ่งระยะทาง 9 ไมล์ไปแม่โพคา ตอนที่เราร่ำลากันนั้น เราไม่ได้นึกเสียสัณนิคิดเลยว่าจะไม่เห็นหน้าเขาอีกต่อไป

หนานชัยของเราได้มาหาในวันพฤหัสบดีด้วยความเศร้าสร้อย หลังจากที่ได้ลาออกจากหน้าที่มัครนายแล้ว ไม่มีเจ้าขุนมูลนายคุ้มครอง จึงได้เข้ามาในเมืองเพื่อฝากตัวเป็นข้าของธิดาทองของเจ้าหลวง ในเช้าวันเสาร์ที่ 11 เธอก็ได้ออกหนังสือคุ้มครองให้เขา เขาได้ทูลตอบธิดาถึงความเลื่อมใสในคริสตศาสนาของเขา เมื่อท่านทรงถาม และยังได้เล่าคำอธิษฐานให้ฟังด้วย

ในบ่ายวันเสาร์ที่ 11 นั้นเอง ก็มีหนังสือจากผู้ใหญ่บ้านให้หนานชัยรีบกลับไปบ้านทันที หนังสือฉบับนั้นด่วนมาก ถึงกับเขาตกลงที่จะไม่รออยู่ในเช้าวันอาทิตย์ตามปกติ ดูเขาเสียอกเสียใจมาก และบอกว่าเจ้านายคงให้ข่มเหงน้ำใจเขาเสียแล้ว คำใด ๆ ที่ข้าพเจ้าปลอบใจเขา ก็ไม่ทำให้เขาคลายความอัดอั้นตันใจลงไปได้ เขาจากเราไปเวลาประมาณ 22.00 น. เมื่อเรารุดขึ้นตอนเช้าวันอาทิตย์นั้น เขา

ไปแล้ว ภายหลังจากที่เราเห็นว่าหลังจากที่ธิดาเจ้าหลวงออกหนังสือคุ้มครองให้เขาเมื่อเช้าวันเสาร์นั้น เธอก็ส่งคนถือหนังสือไปสั่งให้ผู้ใหญ่บ้านจับหนานชัยทันที ลองหลับตานึกถึงภาพหนานชัยต้องเดินลุยน้ำแค่ว่าเข้าไปเป็นระยะทาง 10 ไมล์ ในยามเช้าของวันสะบาโตนั้นคุณเถิด หนานชัยผู้ใจดีคงเต็มไปด้วยความกังวลและเป็นทุกข์ใจ

เขาถึงบ้านในราวเที่ยง เมื่อกินข้าวมื้อเย็นแล้วเขาก็ไปหาผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่มีใครรู้ว่าพบกันด้วยเรื่องอะไร คืนนั้นเขาได้รับอนุญาตให้ค้างที่บ้านได้ รุ่งขึ้นเช้าก็มีคำสั่งมาจากกำนันเรียกบรรดามัคนายนและผู้ที่ทำงานของเจ้าหลวงทั้งหมดไปที่บ้าน คำสั่งนี้ย่อมมีผลบังคับแก่พี่น้องของเรา คือน้อยสัญญาและหนานชัยด้วย แต่เพื่อให้เป็นที่แน่นอนใจ มีผู้ถืออาวุธ มีไม้พลองและหอก คาบมาคุมไปยังที่นัดหมายนั้นด้วย น้อยสัญญาจากภรรยาและลูก 6 คนของเขามาด้วยใบหน้าอันองุ่นน้ำตา เขารู้ดีว่าการเรียกตัว และหอกกับไม้พลองนั้น มีความหมายเพียงใด เมื่อถึงบ้านกำนันเขาทั้งหลายก็พบคนถืออาวุธหมู่ใหญ่คอยต้อนรับอยู่อย่างพร้อมเพรียง เมื่อตอนที่ถูกจับที่บ้านเขาถูกกล่าวหาว่าปฏิเสธไม่ทำงานของเจ้าหลวง แต่คราวนี้หนานชัยถูกซักว่า “เจ้าเป็นมัคนายกใช่หรือไม่” เขาตอบว่า “แต่ก่อนเคยเป็นแต่เดี๋ยวนี้ไม่ใช่แล้ว” “เจ้านับถือศาสนาของฝรั่งหรือเปล่า” “ถือ” หนานชัยตอบ น้อยสัญญาก็ถูกซักอย่างเดียวกันและก็ตอบอย่างเดียวกันด้วย

มาถึงตอนนี้ ดร. แมคกิลวารี ได้เขียนต่อไปว่า

ในเย็นวันที่ 13 กันยายน 2412 โกลัจะพลบ ยามเฝ้าที่פקก็เข้ามาหาบอกว่าต้องขอลาเพราะญาติคนหนึ่งกำลังป่วยจะสิ้นใจอยู่แล้ว และข้าย่าต้องไปทันที เราพยายามขอร้องไม่ให้ทิ้งเราไปโดยกระทันหันเช่นนั้น แต่ก็ไร้ผลหนักเข้าเราก็เลยใช้วิธีขู่ว่า ถ้าเช่นนั้นก็จะงดจ่ายเงินเดือน ๆ หนึ่ง แต่เดือนนั้นเงินเดือนไม่มีค่าสำหรับเขาเสียแล้วสมดังที่ว่า “สมบัติที่มนุษย์มี ย่อมสละได้เพื่อแลกชีวิตตน” ขณะที่เราพูดกับเขานี้ เขาก็เดินเรือออกประตูรั้วลับหายไปและโดยประการฉะนี้ ทั้งคนครัวและคนงานก็เลยติดตามไปด้วยหมด เหลือแต่เงี้ยวตาบอดคนหนึ่งซึ่งมาอาศัยอยู่กับเรา ไม่เพียงแต่คนใช้ของเราที่จากไป แต่จำนวนแขกหรือที่เคยมายืมก็พลอยซาไปด้วย น้อยรายเต็มทีที่กล้ามาขอยาเพราะกลัวจะถูกเหมามาเป็นคริสเตียน

ในระหว่างสัปดาห์ต่อมา นายวิลสันได้ลุยน้ำซึ่งกำลังท่วมออกไปที่บ้านหนานชัยครูของเขา แต่ลูกเมียหนานชัยหากลับอกเล่าอะไรเกี่ยวกับเขาให้ทราบไม่ ถ้าจีนบอกก็หมายถึงชีวิตของตนเองด้วยนั่นเป็นประกาศิตที่เจ้าหล่อนได้รับรู้ นายวิลสันจึงลุยน้ำต่อไปอีก 1 ไมล์ไปที่บ้านน้อยสัญญาและได้รับผลอย่างเดียวกัน ภรรยาของคนทั้งสองแสวงพบปะหนึ่งว่า สามีของตนเข้ามาในเมืองเพื่อเยี่ยมเยียนเรา นายวิลสันสังเกตเห็นน้ำตาของหญิงนั้นกลอหนวขณะทีพูด

เวลาล่วงไปสองสัปดาห์ ข้อสงสัยของเราทั้งหมดไปด้วยข่าวอันเป็นที่แน่ชัดว่าคนทั้งสองนั้นถูกประหารเสียแล้ว ในเช้าวันอาทิตย์ที่ 26 กันยายน ชาวเงี้ยวที่เป็นเกลอ และเพื่อนบ้านของวีรชนคริสเตียนทั้งสองมาหาเราที่บ้าน เมื่อได้กวาดสายตาครอบ ๆ แล้ว เขาก็ถามถึงคนทั้งสอง ข้าพเจ้าเล่าให้ฟังว่าเรื่องคนคู่นี้เป็นเรื่องลึกลับซึ่งเรายังค้นไม่พบ แต่เข้าใจว่าจะลอบไปหลบภัยอยู่ที่ไหนสักแห่งหนึ่ง เมื่อเห็นว่าข้าพเจ้าไม่ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับชะตากรรมของคนทั้งสองนั้นแน่ เขาก็ขยับเข้ามาจนชิด แล้วมองดูรอบตัวว่าไม่มีใครอยู่ใกล้แน่แล้วจึงถามว่า “ถ้าผมบอกให้ท่านรู้แล้ว ท่านรับปากได้ไหมว่าจะไม่ขายผม” เมื่อข้าพเจ้าจะยื่นคະขອ and รับปากคำกันแข็งแรง แทบจะเรียกว่าสาบานตัวก็ได้แล้ว เขาก็ทำท่ายกสันมือขึ้นปาดคอให้ดูและกระซิบว่า “โดนเข้าอย่างนี้ครับ” ท่าทางที่เขาแสดงนั้น เป็นที่เข้าใจกันดีในท้องถิ่นโดยไม่ต้องมีข้อเคลือบแคลง ชายผู้นี้ได้กรุณามาแจ้งข่าวอันสยดสยองเป็นที่น่าสลดใจด้วยความมีใจกรุณาโดยแท้ เมื่อรู้เรื่องกันดีแล้วเขาก็รีบผละไป โดยที่เกรงไปว่านกหนุมันอาจจะได้ยื่นเข้า หรือไม่พระพายจะพัดพาข่าวเข้าไปในคุ้ม

ต่อมานายวิลสันได้ทราบข่าวว่ามีอะไรเกิดขึ้น ในวันที่ 13 นั้น

“คำสุดท้ายที่หนานชัยสั่งกรรยาของเขาก็คือ บอกท่านมิชชันนารีด้วยว่าเราไม่ได้ตายเพราะเหตุอื่น นอกจากเพราะว่าเป็นคริสเตียน ผู้คุมคนหนึ่งถามอย่างจุกจิกว่าพูดว่าอะไร เจ้าหล่อนเห็นว่าทางที่ดีที่สุดควรจะไปเสียและเขาทั้งสองก็จำต้องจากกันไป

เมื่อหลานชายและสหายรู้ตัวว่าเข้าตาจน เขาก็บอกกับกรมการว่าท่านจะฆ่าเราก็ฆ่าเถิด เราเตรียมพร้อมอยู่แล้ว แต่ใครจะขอท่านสักอย่างว่าจงอย่าไปฆ่าพวกที่รับจ้างทำงานกับพวกมิชชันนารีเลย ข้างมีศรีทธาแรงกล้าอะไรเช่นนี้ เขาแสดงความไม่เห็นแก่ตัวอย่างน่าสรรเสริญยิ่งที่สุดอดสำหรั้องขอชีวิตผู้อื่น

และบัดนี้หลังจากที่ได้ทนทุกข์เวทนากันมาตลอดคืนแล้ว รุ่งเช้าวันอังคารที่ 14 ใกล้เวลาประหารแล้ว เพชฌฆาตก็นำตัวเขาทั้งสองเข้าไปในป่าเปลี่ยวบังคับให้คุกเข่าลง หนานชัยได้รับคำขอร้องให้อธิษฐาน เขาจึงได้ตั้งต้นอธิษฐานจบคำอธิษฐานว่า “พระเยซูเจ้าข้า โปรดรับวิญญาณของข้าพเจ้าด้วยเถิด” ภาพอันน่าสลดใจทำให้บรรดาศัตรูถึงน้ำตาตก เขาถอดเสื้อผ้าที่สวมอยู่นานถึง 20 ชั่วโมง ออกจากศีรษะของนักโทษทั้งสอง....เพชฌฆาตอย่างเข้ามาพร้อมกับกระบอง หนานชัยถูกตีที่ได้กางร่างชบกับดินกลายเป็นศพไปทันที น้อยสัญญาถูกได้กางห้าหกครั้ง แต่ไม่ตาย เขาจึงเอาหอกแทงซ้ำทะลุถึงหัวใจเลือดท่วมร่าง และวิญญาณต้องลอยไปสมทบกับพี่น้องวีรชนคริสเตียนของเขา เขารับจัดการฝังศพคนทั้งสองอย่างเร่งร้อน หลุมศพทั้งสองนี้ เรายังไม่ได้รับอนุญาตให้ไปเยี่ยม

“ก่อนที่เขาจะตายสองสามวัน นางวิลสันขอร้องให้หนานชัยเขียนหนังสือลาบनเศษกระดาษเล็ก ๆ ซึ่งนางวิลสันได้ส่งให้เพื่อนฝูงเป็นตัวอย่างไม่ต้องสงสัยว่านั่นเป็นลายมือครั้งสุดท้ายของเขา ปลาบบรรทัดสุดท้ายมีข้อความดังนี้ หนานชัยยอมเป็นศิษย์แล้ว รักพระเยซูนัก”

บทที่ 4 เจ้าชีวิตเชียงใหม่ล้นชีพ

เจ้าหลวงยังไม่กลับจากการประพาศตกปลา ฉะนั้นเราจึงไปเฝ้าธิดาองค์ใหญ่และสวามีซึ่ง ภายหลังเป็นเจ้าหลวงอินทนนท์ ตามฐานะทั้งสองพระองค์ก็พูดอะไรไม่ออก แต่ก็ยอมรับว่าที่เจ้าหลวง ได้ทรงกระทำไปนั้นมิชอบ

โดยเหตุนี้จึงบังเกิดมีข่าวลือว่าร้ายเกิดขึ้นต่าง ๆ นานา ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า ความ ประสงค์ของการนิทาใส่ร้ายเหล่านั้น บางประการมุ่งหมายที่จะให้เราเกิดความหวาดกลัวและออกไปเสีย จากเมืองนั้น เมื่อข่าวการประหารผู้เป็นคริสเตียนได้แพร่ออกไป ไม่มีคนลาวคนใดกล้าที่จะรับจ้างเป็น ผู้นำจดหมายของเราลงมากรุงเทพฯ เลย แม้จะยอมให้ค่าจ้างเป็นจำนวนสูงสักเท่าใดก็ตาม ทั้งนี้ หมายความว่าอะไร เจ้าหลวงได้วางแผนการไว้ไม่ให้เราหนีไปได้ ถ้าแม้พระองค์ได้ดำเนินการถึงขั้น นั้น ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นเด่นชัดว่า เป็นพระประสงค์ของพระองค์ ที่จะไม่ให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ ขาวต่อไปอีกว่า เรายังมีชีวิตอยู่ เมื่อเราไม่สามารถที่จะส่งจดหมายออกไปได้ เราก็ใช้เวลาจดบันทึก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างนั้น ลงในช่องว่างตามหน้าหนังสือในห้องสมุดของเรา เพื่อว่าเมื่อไม่มีผู้ใด ได้ทราบข่าวคราวของเราต่อไปอีกแล้ว บันทึกเหล่านี้จะเป็นสิ่งนำให้เหตุการณ์บางอย่าง ที่ได้เกิดขึ้น ก่อนวาระสุดท้ายของเราได้ประจักษ์แจ้งออกมา บังเอิญมีชาวพม่าผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนมีอิทธิพลไม่น้อยได้รู้ เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นแก่เรา จึงได้มีใจเอื้อเฟื้อที่จะนำจดหมายไปส่งให้เพื่อนของเราที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้ทำให้ เราโล่งอกไปไม่น้อย

จดหมายของเราจะบังเกิดผลอย่างไรบ้าง ก็ไม่มีหนทางที่จะทราบได้ มีผู้ถามเราอยู่เสมอไม่ขาด ว่าเราจะคิดอ่านประการใด เราก็ได้แต่ตอบว่าเราตั้งใจจะอยู่ในเมืองเชียงใหม่ต่อไป

ระหว่างนั้นเราไม่ได้รับข่าวคราวจากคนภายนอกเลย เพราะยังไม่มีการไปรษณีย์โทรเลขแม้แต่ จดหมายที่เคยได้รับเดือนละครั้งก็ไม่มี จนกระทั่งวันที่ 26 พฤศจิกายน ที่เราได้รับข่าวเป็นครั้งแรกว่า ได้ มีผู้วิ่งเต้นช่วยเหลือเราอยู่ เราได้ทราบข่าวนั้นจากผู้เดินหนังสือ ซึ่งได้ถูกส่งล่วงหน้ามารายงานให้เจ้า พนักงานทราบ ว่า ข้าหลวงพร้อมด้วยชาวต่างประเทศ 2 คน กับผู้ติดตาม 53 คน มีกระบวนช้าง 18 เชือก ได้มาถึงลำพูนแล้ว และกำหนดจะถึงเชียงใหม่ในวันรุ่งขึ้น เจ้าพนักงานไม่ได้รับคำสั่งเพิ่มเติมว่า ข้าหลวงเดินทางมาเชียงใหม่ด้วยธุรกิจอันใด แต่ไม่ต้องสงสัยเลยว่า การมาคงจะเกี่ยวข้องกับเรื่องที่สำคัญ ไม่น้อยเลย

รุ่งขึ้นเช้าตรู่วันที่ 27 ทุกคนเตรียมตัวพร้อม เนื่องด้วยตามใบบอกที่มีมาล่วงหน้ามีคำสั่งให้จัด เตรียมการรับรองข้าหลวงกับคณะ ฉะนั้นจึงได้มีเจ้าพนักงานปิดกวาดหมู่หนึ่งภายใต้การควบคุมของ หัวหน้า ได้ทำการถูล้างศาลาเก่า ๆ หลังหนึ่ง ซึ่งอยู่ถัดจากเรือนที่เราพำนักอยู่ เหตุการณ์เหล่านี้ทำให้

เจ้าชายองค์หนึ่งมากระซิบถามว่า เราสู้บ้างไหมว่าข้าหลวงมาด้วยธุรกิจอันใดแต่เราก็ไม่ทราบเรื่องนี้ดี
ไปกว่าเขาเลย

ตกบ่ายวันนั้นทุกคนพากันตื่นตื่นมาก เมื่อข้าหลวงกับคณะผู้ติดตามซึ่งประกอบไปด้วย
กระบวนยาวเหยียด นำหน้าโดยท่านข้าหลวงได้มาถึง

ทันใดนั้นข้าหลวงก็ทูลเจ้าชายให้ทราบว่า ได้เป็นผู้นำพระราชสาส์นมาและกำลังคอยรับคำ
บัญชาอยู่ ความจงนสนเท่ห์ในการมาของข้าหลวง เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนเจ้าหลวงไม่ให้ชักช้าที่จะ
จัดการตามความประสงค์ของข้าหลวง ฉะนั้นจึงได้มีบัญชาให้ข้าหลวงเข้าเฝ้าเวลา 9 นาฬิกาในวันรุ่งขึ้น
ข้าหลวงได้บอกให้เราเตรียมตัวไว้ให้พร้อม ต่อมาเจ้าหน้าที่ได้จัดควมพร้อมด้วยกลตของอัญเชิญพระราช
สาส์นเข้าไปยังคุ้มหลวง

นายวิลสัน และข้าพเจ้าจำต้องเข้ากระบวนเข้าเฝ้าด้วย เมื่อมาถึงท้องพระโรงในคุ้มหลวง เรา
ก็ได้ประสบกับการจัดระเบียบและการประดับประดาอันงามสง่า อย่างที่เราไม่เคยเห็นจากที่ใดในลาวมา
ก่อนเลย เจ้าชาย, เจ้าหญิงทุกองค์และเจ้าพนักงานทุกคนที่สามารถเฝ้าได้ ได้เสด็จและมาชุมนุมอยู่พร้อม
กัน ท้องพระโรงนั้นแล้ว

ข้าพเจ้าขอเอาข้อความที่บรรยายการเข้าเฝ้า ซึ่งนายแมคโดแนลด์ได้บันทึกไว้ลงวันที่ 2
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2412 มาเสนอต่อต่อไปนี้

“เช้าวันรุ่งขึ้นถัดจากวันที่เรามาถึง ทางเราได้จัดทำพิธีนำราชสาส์นไปสู่คุ้มหลวงภายใต้กลด
หลวง แล้วได้จัดตั้งพานทองซึ่งรองรับสาส์นนั้นไว้บนฐานกลางห้องโถงใหญ่ในท้องพระโรง เจ้าหลวง
เสด็จออกในไม่ช้าด้วยกิริยาอันสงบเข้มข้ม แต่ความขุ่นแค้นภายในนั้น ได้ปรากฏออกมาที่พระพักตร์
ซึ่งดูซีดเผือด เราลุกขึ้นถวายคำนับแล้วนั่งลงดังเดิม ส่วนข้าราชการบริวารทั้งหลายยังหมอบกราบอยู่หน้า
พระที่นั่ง เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ๆ ซึ่งเข้าเฝ้าอยู่ในท้องพระโรง ทันใดนั้นเจ้าหลวงได้ทรงเปิดผนึกพระ
ราชสาส์นแล้วยื่นให้เจ้าพนักงานเป็นผู้อ่านถวาย เมื่อเจ้าหน้าที่อ่านจบลง พระองค์ยกพระพักตร์ขึ้น
พลางรับสั่งด้วยความโล่งพระทัยว่า “ก็ไม่มีข้อความอะไรมากนัก นอกจากอนุญาตให้มิชชันนารีจะอยู่
หรือจะไปก็ได้ตามใจสมัคร”

ในฐานะเป็นตัวแทนผู้หนึ่งในคณะข้าหลวง นายแมคโดแนลด์จึงได้กราบทูลเจ้าหลวง
ท้าวความถึงพระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงประทาน ในการต้อนรับคณะมิชชันนารีเมื่อมาถึงใหม่ ๆ ซึ่ง
ทั้งนี้เป็นที่ประจักษ์แจ้งในความเอื้อเฟื้อต่าง ๆ ที่ได้แสดงต่อชาวคณะมิชชันนารีขณะที่อยู่ในกรุงเทพฯ
ทั้งยังได้รับการสนับสนุนในกิจการที่มิชชันนารีกระทำ แต่เป็นที่น่าสลดใจยิ่งที่เหตุการณ์อันเป็น
อุปสรรคเกิดขึ้น ซึ่งทำให้การอยู่ของเขาปราศจากความสงบสุข ตัวอย่างเช่นคนใช้ของมิชชันนารีได้ละ
ทิ้งหน้าที่ไปหมด ถึงอย่างไรก็ดีข้อความกราบทูลของนายแมคโดแนลด์ก็ดี ข้อความในพระราชสาส์นก็ดี

ดี มิได้กล่าวท้าวความถึงการประหารชีวิตผู้เป็นคริสเตียนแม่แต่น้อย นายแมคโคเนลด์ได้จับบันทึกต่อไปนี้

“คำกราบทูลของข้าพเจ้ามิได้ทำให้เจ้าหลวงแสดงที่ทำผิดปกติเลยแม่แต่น้อย พระองค์พยายามกลั่นโทษะไว้ พลังรับสั่งว่า พระองค์มิได้เป็นต้นเหตุแห่งอุปสรรคที่เกิดขึ้นในเรื่องคนใช้ ส่วนการประหารบุคคล 2 คนนั้นพระองค์ทรงไว้ซึ่งอำนาจและสิทธิ์ที่พระองค์พึงกระทำได้ในเมื่อบุคคล 2 คนนั้นไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่ทางการได้มอบหมายไว้ อย่างไรก็ดีเรื่องนี้เป็นภาระกิจของพระองค์ทั้งสิ้น”

เจ้าหลวงจึงแน่ว่าเหตุการณ์คงจะเสร็จลงเพียงนี้ จึงทรงยุติการชุมนุมเข้าเฝ้าด้วยความโล่งพระทัย เพราะในพระราชสาส์นก็ดี ในการชุมนุมเข้าเฝ้าก็ดี มิได้กล่าวอ้างถึงเหตุร้ายนั้นเลย ถ้าเรื่องมาสิ้นสุดลงแค่นี้ เราก็คงตกเป็นฝ่ายผิดพลาดอย่างไรก็ไม่ได้ มิใช่แต่ชื่อเสียงอันดีของคริสเตียนจะมัวหมอง ชื่อเสียงของเราก็จะพลอยเสียไปด้วย ในเมื่อดูเหมือนเราเป็นต้นเหตุแห่งการวุ่นวายครั้งนี้ โดยไม่มีเหตุผลอะไรอันควรเลย การเผชิญหน้ากับเจ้าหลวงต่อหน้าชุมนุมหน้าพระที่นั่ง และกล่าวหาว่าพระองค์ตรัสข้อความไม่จริงนั้นเป็นสิ่งยากยิ่ง ความจริงพระองค์เป็นต้นเหตุบังคับให้เราต้องกระทำเช่นนั้น ถ้าพระองค์ไม่ได้ตรัสคำเท็จ เราเองกลับต้องเป็นผู้กล่าวคำเท็จ ข้าพเจ้าได้ทูลว่าข้าพเจ้ามีความเสียใจที่ต้องกล่าวว่า เจ้าหลวงทรงตระหนักดีว่าพระองค์เองมิได้ตรัสความจริง ไม่มีมนุษย์คนใดทั่วพื้นแผ่นดินไทย รวมทั้งที่ได้มาชุมนุมเข้าเฝ้าในวันนั้น ที่จะไม่รู้ว่าคน 2 คนถูกประหารเพราะเป็นคริสเตียน ไม่ใช่เพราะเหตุอื่นที่แก่งปลุกปั่นขึ้นเลย

เจ้าหลวงจ้องดูข้าพเจ้าด้วยความประหลาดพระทัยและเคืองแค้นระคนกัน เพราะไม่ทรงคิดเลยจนกระทั่งบัดนั้นว่า ข้าพเจ้าได้ล่วงรู้ข้อเท็จจริงของเหตุการณ์นั้น โดยละเอียด ยิ่งไปกว่านั้นพระองค์คาดไม่ถึงว่า จะมีหน้าไหนกล้านำความเป็นจริงเรื่องนี้ มาเปิดเผยต่อหน้าธารกำนัล แต่เท่าที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไปแล้วนั้นมีผลเกิดขึ้นตามที่คาดไว้ ทั้งนี้ทำให้ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ของพระองค์ ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างแรง การโจมตีพระองค์ในเรื่องนี้ให้สำเร็จ จำเป็นต้องนำหลักฐานพยานมาประกอบ และผู้ใดเล่าในพื้นแผ่นดินไทย จะเป็นชนชั้นสูงหรือต่ำก็ได้ ที่จะกล้าเป็นพยานกล่าวหาปรับปราพระองค์ได้ ในการที่ข้าพเจ้าได้นำความเรื่องนี้เปิดเผยขึ้นมา เป็นเหตุให้เจ้าหลวงประสบกับภาวะสุดแสนที่จะทนทานได้ โดยเหตุนี้ พระองค์จึงตัดสินพระทัยสละความสุขุมรอบคอบในการตรัสเรื่องนี้เสียสิ้น ไม่พยายามที่จะตรัสคำแก้ตัวบายเบี่ยงต่อไปอีก นายแมคโคเนลด์ได้เล่าต่อไป

“เจ้าหลวงรับสั่งว่า เป็นความจริงที่ว่า ท่านประหารบุคคล 2 คนนั้น เพราะเขาหันไปนับถือศาสนาคริสเตียน และจะประหารทุกคนที่เข้าเป็นคริสเตียนต่อไปอีก คนที่ละทิ้งศาสนาประจำประเทศชาติของตน ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรยศต่อเจ้าหลวง ฉะนั้นท่านจะต้องกำจัดเสีย ถ้าคณะมิชชันนารีจะอยู่ทำการพยาบาลรักษาคนเจ็บแต่อย่างเดียวยังอยู่ได้ แต่จะต้องไม่ให้คนเป็นคริสเตียน ห้ามการสอน

ศาสนาคริสต์โดยเด็ดขาด ถ้าขัดขึ้น ท่านจะขับไล่ออกไปเสียจากประเทศ ตอนนั้นข้าพเจ้ารู้สึกเกรงไปว่า ท่านจะทรงรังสีไว้ไม่อยู่ อาจผลุนผลันทำอันตรายเราก็ได้ ทั้งเจ้าหน้าที่ซึ่งเข้าเฝ้าอยู่ ณ ที่นั้น ก็พลอยตกใจกลัวว่าเราจะไม่ปลอดภัย”

ข่าวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคุ้มหลวงวันนั้น ได้แพร่สะพัดออกไปราวกับไฟป่า เมื่อเรากลับที่พัก ยังไม่ทันถึงประตูบ้าน มีเพื่อนบ้านและมิตรสหายหลายคนได้ส่งข่าวตักเตือนมาว่า จะเป็นการเขลาเบาปัญญาอย่างที่สุดถ้าเราจีนอยู่ต่อไป สถานะของเจ้าหลวงขณะนี้ เปรียบประดุจสิงห์โตถูกกระตุกหวอดในถ้ำ เมื่อข้าหลวงเดินทางกลับแล้ว ไม่มีใครอาจล่วงรู้ได้ว่า ท่านจะเกิดแผลงฤทธิ์อย่างไรขึ้นมาอีก ข้าหลวงก็มีความรู้สึกห่วงใยในความปลอดภัยของเราเป็นอันมาก จึงต้องการให้เรากลับไปเสียพร้อมกันกับเขา

ข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะจากไปโดยปราศจากการเข้าเฝ้าแต่ลำพัง ในเรื่องนี้ก็มีผู้ทักท้วงว่าไม่บังควร เพราะเจ้าหลวงไม่ทรงพอพระทัยในตัวข้าพเจ้าเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ความเคืองแค้นก็ได้ทวีคูณ ในเมื่อข้าพเจ้าได้เป็นผู้ก่อเหตุให้ท่านเกิดโทษะ ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อวันก่อน แต่ทั้งนี้ข้าพเจ้าหามีความหวาดกลัวไม่ สำหรับเรื่องที่เกิดขึ้นเมื่อวันก่อนนั้น ข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นเหตุให้เจ้าหลวงมีความเกรงต่อข้าพเจ้ายิ่งขึ้น ดีกว่าที่จะปล่อยให้ท่านตีหน้าตายหลอกข้าพเจ้าเล่นง่าย ๆ

เหตุฉะนั้น เช้าวันรุ่งขึ้น ข้าพเจ้าได้ไปยังคุ้ม ในเวลาซึ่งข้าพเจ้ารู้ว่าเจ้าหลวงทรงอยู่กับสนมเอกของท่านแต่ลำพัง เป็นจริงตามที่ข้าพเจ้าได้คาดหมาย ท่านได้ต้อนรับข้าพเจ้าด้วยอัธยาศัยไมตรีอย่างดียิ่งกว่าที่เคย ข้าพเจ้าได้ทูลท้าวความถึงสัมพันธภาพอันจริงจังระหว่างท่านและพ่อตาของข้าพเจ้าคือ หมอบรัดเลย์ และกล่าวอ้างถึงกรุณาคุณของท่าน ที่ได้อนุญาตให้เราเข้ามาทำการสอนศาสนาคริสต์ และประกอบการเกื้อกูลในด้านอื่น ๆ แก่ประชากรราษฎร์ในประเทศของท่าน ได้กล่าวถึงกรที่ท่านทรงกรุณาจัดให้มีการต้อนรับเราเมื่อแรกมาถึง แล้วยังได้โปรดประทานให้เราที่บ้านช่องที่อยู่อย่างสบาย และได้พรรณนาถึงพระกรุณาคุณของท่านที่มีต่อเราอีกนานาประการ เราได้เข้ามาอาศัยในประเทศฐานมิตร ฉะนั้นการที่จะจากไปด้วยอาชญากรรมร้ายเยี่ยงศัตรูกันย่อมเป็นภาวะขมขื่นเหลือที่ข้าพเจ้าจะทนได้ ถ้อยคำที่ข้าพเจ้าได้พรรณนา ทำให้ท่านทรงพอพระทัยมาก ซึ่งปรากฏชัดในพระอิริยาบถทั้งนี้สมดังที่ข้าพเจ้าคาดหมายไว้ ท่านจึงได้รับสั่งว่า เป็นความปรารถนาของท่านเช่นนั้นเหมือนกันแล้วเราก็ได้รับอนุญาตให้อยู่ต่อไป อย่างน้อยที่สุดจนกระทั่งเจ้าหลวงกลับจากกรุงเทพฯ แล้ว ต่อจากนั้นข้าพเจ้าต้องการจะใช้เวลานานเท่าไรก็ได้ เพื่อที่จะจัดเตรียมการจากไปให้มีความราบรื่นฉันทมิตร เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวขอบพระคุณท่านแล้ว ก็ได้ทูลต่อไปว่า สำหรับนายวิลสันนั้นอาจจะต้องจากไปทันที ครั้นแล้วเราก็ได้จับมืออำลากันด้วยไมตรีจิต เสมือนหนึ่งว่ามีได้มีเหตุการณ์เมื่อวันก่อนเกิดขึ้นในคุ้มเลย แล้วเจ้าหลวงก็ได้เสด็จไปกรุงเทพฯ กว่าเสด็จกลับก็ต้องกินเวลาไม่น้อยกว่า 6 เดือน

ตลอดเวลาที่เรายังอยู่ในเชียงใหม่ซึ่งห่างออกไปเพียง 500 ไมล์ ไม่ได้ทราบข่าวคราวอะไรจากกรุงเทพฯ เลย ถ้าหากเราจะส่งคนไปติดต่อยังกรุงเทพฯ ก็จะต้องกินเวลาไม่น้อยกว่า 3 เดือน กว่าจะนำข่าวกลับมาให้เราทราบ ไม่เป็นที่สนใจสำหรับเรานัก เมื่อได้รับข่าวเป็นครั้งแรกว่า ได้มีกำหนดเวลาเสด็จกลับของเจ้าหลวงแล้ว และท่านได้รับการเลื่อนตำแหน่งขึ้นพร้อมด้วยเกียรติอันสูงจะกลับมาพร้อมด้วยอำนาจเต็มภาคภูมิ สำแดงถึงการมีชัยของท่านอย่างงดงาม

ข่าวต่อมารายงานว่าท่านทรงประชวร และได้มีคำสั่งให้กระทำพิธีบวงสรวง เพื่อให้ท่านหายจากโรคร้าย ต่อมาข่าวอีกว่าท่านกำลังเสด็จกลับมาแล้ว และได้มีรับสั่งให้นำช้าง 100 เชือกไปคอยรับเสด็จที่ท่าน้ำซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของแก่ง

ในเรื่องข่าวการประชวรของท่านนั้น บางคนสันนิษฐานว่าไม่เป็นความจริง แต่เป็นกลอุบายของท่านเพื่อจะหลบคดีที่พัวพันท่านอยู่ ต่อมาในกลางเดือนมิถุนายนมีข่าวมาว่า ท่านเสด็จถึงท่าแก่งน้ำแล้วในลักษณะประชวรหนัก ฉะนั้นจึงได้มีคำสั่งเพิ่มเติมมาอีก ให้บรรดาประยูรญาติและวัดวาอารามทั่วไป ทำบุญบวงสรวงเทวดาผีสงเพื่อท่าน

เย็นวันที่ 29 ในเดือนมิถุนายน ขณะข้าพเจ้านั่งรถไปตามถนนในเวียงได้มีผู้หนึ่งร้องตะโกนบอกข้าพเจ้าว่า “เจ้าหลวงสิ้นชีพแล้ว” ข่าวนี้เป็นข่าวที่ทำให้ข้าพเจ้ามีนงนหาที่เปรียบมิได้

ความหวนถวิลต่อการเสด็จกลับของท่าน ที่มีอยู่ในความรู้สึกของเรา ตลอดระยะเวลานี้ได้อันตรธานหายไป พร้อมกับความรู้สึกสงสารเวทนาได้เข้ามาแทนที่ ในเมื่อเราได้ทราบว่าคุณได้เสด็จล่องลับไปแล้วโดยไม่มีวันกลับ เหตุการณ์นี้ทำให้เราสับสนความเคลือบแคลง และความเหี้ยมโหดของท่านเสียสิ้น เหตุหวนระลึกถึงแต่คุณงามความดีของท่านเท่านั้น นึกถึงภาพการประทานเลี้ยงอาหารและน้ำชาแก่เรา และนึกถึงการสนทนาตกลงขบขันอย่างเกษม ๆ ซึ่งท่านพอพระทัยมาก ท่านเป็นเสมือนบิดาที่น่ารัก ถึงแม้ท่านมีน้ำพระทัยไม่แน่นอนปรวนแปรตามอารมณ์บ่อย ๆ ก็ตาม แต่ท่านก็ยังเป็นมิตรที่ประกอบไปด้วยความเมตตาการุญ ในการบริหารราชการของท่านบ่อยครั้ง ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าท่านเป็นนักปกครองที่ดีผู้หนึ่งท่านเป็นคนเรียบง่ายและเหี้ยมโหด แต่ถึงกระนั้นก็ดี ในสมัยท่านครองเมืองไม่มีการลักเล็กขโมยน้อยเลย

ผู้ใดที่ไม่รู้สึกสมเพท ที่ท่านมีพระทัยมานะบึกบึนอดทนต่อการเดินทางกลับ โดยทางอันแสนทุระกันดารในอาการที่จวนจะสิ้นชีพอยู่แล้ว ก็เป็นผู้ที่มีใจไม่ใ้ระกำเต็มที ท่านทรงอ่อนเพลียมาก จนไม่สามารถจะทนต่อการกระเทือนของเรือซึ่งเกิดขึ้นเพราะใช้ไม้ถ่อได้ จึงจำเป็นต้องนำเอาเรืออีกลำหนึ่งมาจูงเรือที่ท่านประทับไป เมื่อรู้สึกหมดหวังแห่งชีวิตต่อไปแล้วท่านมีความปรารถนาแต่สิ่งเดียวคือขอให้ไปถึงคุ้มก่อนลาโลก ขอให้สิ้นชีพที่คุ้มของท่าน การเดินทางผ่านแก่งน้ำอันเชี่ยวจัดนั้นเป็นสิ่งที่เหลือจะทนทาน รู้สึกว่ามันช้าและเป็นการทรมานอย่างยิ่งสำหรับผู้ใดที่ใกล้จะสิ้นใจ การเดินทางด้วยช้างก็

เหมือนกัน ช้างแสนจะกระเทือนและชักช้า พอเรือถึงท่า ท่านได้ถูกนำขึ้นคานหาม เพื่อขึ้นฝั่งอย่างรวดเร็วเท่าที่เจ้าพนักงานหามจะผลัดเปลี่ยนกันได้ ท่านถูกหามขึ้นเขาลงห้วยของแม่ปิงไปโดยรีบร้อนท่ามกลางแดดอันแผดร้อนและบางคราวก็โดนฝนอย่างหนัก ในที่สุดเย็นวันที่ 28 มิถุนายน ขบวนเสด็จได้หยุดลงที่แห่งหนึ่งบนฝั่งซ้ายของแม่ปิง ตรงเขตแดนอันเป็นที่ติดต่อกับเมืองของท่าน ซึ่งอยู่บนฝั่งแม่น้ำตรงข้าม ท่านรับสั่งว่า “ที่นี่ตำบลอะไร” มีคำทูลตอบว่า “ลำพูน” ท่านรับสั่งต่อไปว่า “จงพาเราข้ามแม่น้ำฟากโน้นโดยเร็ว” เจ้าหน้าที่ได้ปฏิบัติตามคำสั่งทันที แต่อาการของท่านหนักลง เพราะได้รับความอ่อนเพลียลงเป็นอันมากเนื่องจากการข้ามน้ำ ตลอดคืนวันนั้นทรงบรรทมมิได้เลย จิตใจก็เลื่อนลอยท่านได้ฝันไปว่าได้ประทับและทำพิธีสวดมนต์ถวายเครื่องบูชาอยู่ที่คุ้ม รุ่งขึ้นเช้าเจ้าหลวงยังมีชีวิตอยู่ แต่อ่อนเพลียมากจนเจ้าพนักงานผู้หามต้องหยุดแทบทุกระยะ 2-3 ก้าว เพื่อมหาดเล็กจะได้พัควิและประทับประคองชูกำลัง ถึงกระนั้นก็ดี ท่านยังรับสั่งให้รีบไปโดยเร็ว ในที่สุดการพัควิและการถวายน้ำยาชูกำลังก็ช่วยให้อาการดีขึ้นไม่ได้ เจ้าพนักงานจึงได้วางเปลลงภายใต้กลดทอง 2 คันซึ่งบังแสงแดดอันแรงกล้าไว้ ทุกคนในคณะซึ่งมีจำนวนไม่ก็คน ได้ขึ้นขึ้นกัมศิระลงสงบสติอารมณ์ ในขณะที่วิญญานของเจ้าหลวงจะออกจากร่างไปปรากฏต่อพระพักตร์พระผู้สร้างในขณะที่เมื่อเกือบจะถึงคุ้มอยู่แล้ว แต่ยังไม่ทันถึงที่เดิวก็นำควนถึงวาระสุดท้ายเสีย โดยไม่มีประยูรญาติที่ใกล้ชิดได้มีโอกาสมาเห็นใจเจ้าพนักงานจึงได้จัดการเอาผ้าคลุมพระศพไว้ แล้วรีบเดินทางต่อไปยังหน่วยที่พักรัดไป ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองประมาณไม่กี่ไมล์ ขบวนได้หยุด ณ ที่นั้น ในเวลาเดียวกันกับผู้ส่งข่าวการสิ้นพระชนม์ได้มาถึงเชียงใหม่

เหตุการณ์แห่งวาระสุดท้ายของเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ดังที่ได้บรรยายมานั้น ข้าพเจ้าได้ทราบในวันรุ่งขึ้นจากเจ้าชายองค์หนึ่งที่ตามเสด็จ เจ้าหลวงสิ้นพระชนม์วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2413 เวลา 10 นาฬิกา รวมพระชนม์มาได้ 70 ชันษา นับเป็นปีที่ 16 ในรัชกาลของท่าน

เจ้าอินทนนท์ในขณะนั้นแม้ยังไม่ได้ถูกสถาปนาตามทางการ ให้เป็นเจ้าหลวง ได้ให้คำมั่นกับข้าพเจ้า เมื่อพบกันที่ค่ายพักพระศพว่า เราคงจะได้รับอนุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ และดำเนินการของเราต่อไป โดยมีต้องเสียค่าเช่าหรือถูกขัดขวางแต่อย่างใด เจ้าองค์อื่น ๆ ตลอดจนบรรดาข้าราชการทั้งหลายต่างให้คำมั่นสัญญาเช่นเดียวกันด้วยความยินดี

บทที่ 5 พระราชโองการเรื่องศาสนา

ถ้าจะว่ากันไปแล้วชนเชื้อชาติลาวมักจะนิยมการนับถือผีกันทั้งสิ้น เราเคยมีโอกาสพบเห็นอยู่บ่อย ๆ ว่า นับตั้งแต่คนชั้นสูงลงไปถึงคนชั้นต่ำ หรือเรียกได้ว่าทุกชั้นวรรณะ หวาดกลัวเรื่องผีนัก ตั้งแต่เกิดจนตายต้องมีการเส้นไหว้บวงสรวงผีบ้าน ผีเรือน ตลอดจนพระเสื้อเมือง ทรงเมือง เพราะเชื่อกันว่า ถ้าผีโกรธแล้วผู้คนจะพากันป่วยไข้ หรือเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน

เมื่อเรามาอยู่เชิงใหม่คราวแรก เราประหลาดใจอยู่เสมอ ไม่ว่าตามหัวเมืองใหญ่น้อย คนที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบแล้ว เป็นต้องถูกขับไล่ออกไปจากถิ่นฐานบ้านช่องของตนเป็นจำนวนมิใช่น้อย จะไม่มีใครยอมให้เขาอยู่ในบ้านเมืองเลย และการกล่าวหาว่าเป็นปอบ เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ใช้เบียดเบียนและประหารกัน ชาวเมืองนิยมกันนัก และใช้เป็นวิธีการกำจัดคู่อริหรือเพื่อนบ้านที่ขัดใจกันได้ผลดี อย่าวว่าแต่ครอบครัวสามัญชนเลย แม้แต่พวกเจ้า ๆ ก็ยังรักษาตำแหน่งของตัวเองไม่ได้ ต้องได้รับการลงโทษเช่นเดียวกัน ถ้าใครถูกสงสัยว่าเป็นปอบ บุคคลนั้นหรือครอบครัวนั้นต้องรับเคราะห์ เรารู้สึกเห็นใจพวกที่ได้รับเคราะห์กรรมเช่นนั้น โอกาสที่เราจะช่วยคนเหล่านั้นได้ ก็มีทางเดียวเท่านั้นคือ ด้วยวิธีแนะนำสั่งสอนเขา

ในที่สุด ในเดือนสิงหาคม 2421 นับว่าเป็นโอกาสอันดี เจ้าผู้มั่งคั่งและมีเกียรติผู้หนึ่ง ขอร้องให้ข้าพเจ้าช่วยคุ้มครองป่าแสงบุญและครอบครัว เพราะมีผู้กล่าวหาว่าเป็นปอบ หญิงผู้นั้นเคยเป็นอนุภรรยาของเจ้าพ่อผู้ล่วงลับไปแล้ว และเคยมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันในสมัยของท่าน หญิงนั้นมีลูกชายน่ารัก 2 คน เกิดจากสามีคนต่อมา และมีหลานคนหนึ่งกำลังรุ่นสาว สามีคนที่สองของแกเป็นพ่อหม้าย มีผู้สงสัยว่าเมียเก่าของแกจะถือไสยศาสตร์ จึงว่ากันว่าผีปอบเข้าสิงครอบครัวนี้ เพราะลูกชายทั้ง 2 ในฤดูฝนซึ่งกำลังตกชุกและน้ำกำลังหลากเช่นนั้น ครอบครัวนี้จะต้องถูกขับไล่ไป คงจะต้องตายกันตามทางข้างแน่นอน เจ้านายของแกบอกว่า ท่านเองก็ช่วยอะไรไม่ได้ และไม่มีใครในแผ่นดินจะช่วยได้นอกจากเราเท่านั้น ที่จะคุ้มครองช่วยเหลือให้พ้นจากเคราะห์กรรมอันนี้ได้ ข้าพเจ้าบอกเขาว่าข้าพเจ้าเต็มใจที่จะลงคดี แต่เราไม่อยากจะขัดขืนอุปาทานของชาวบ้านโดยไม่จำเป็น เจ้านายของแกก็เต็มใจจะรับผิดชอบทางกฎหมาย นอกนั้นให้เราจัดการเรื่องผีตามความพอใจ หลังจากที่ได้เรียนให้ท่านข้าหลวงไทยทราบถึงเรื่องราวแล้ว ข้าพเจ้าก็รับเอาครอบครัวนั้นมาอยู่ด้วย

ในวันนั้นเองบ้านของแกก็ถูกเผาวินาศสิ้น และแม้แต่พุ่มไม้ ต้นไม้จะเหลือไว้ให้เป็นปีศาจสิงอยู่สักต้นก็ไม่มี แต่เรื่องอื้อฉาวก็ยังสงบลงไม่ได้ เพราะพอดีเกิดไข้ระบาดใหญ่ในหมู่บ้านนั้น เขาเห็นพ้องต้องกันว่า เพราะผีสิงอยู่ในตัวเด็กนั้นเป็นต้นเหตุ ด้วยวิสัยความอยากรู้อยากเห็นของเด็ก เขาทั้งสองคนนั้นกลับไปดูสถานที่บ้านเก่าสองหรือสามครั้งและก็ประหลาดทีเดียว ทุกครั้งที่เด็กทั้ง 2 ไปเยี่ยมบ้าน

ของเขา พวกหมู่บ้านนั้นต้องพากันไม่สบาย จึงหมาเอาว่าเด็กสองคนนี้เป็นตัวการ จะไปชี้แจงว่า ความคิดอย่างนั้นมันโง่ลึนดี หรือจะไปอ้างว่าที่เขามาอาศัยอยู่กับเรานั้น ไม่เห็นมีใครเจ็บไปอะไร ก็ป่วย การเปล่า ๆ ข้อนี้เขาอธิบายได้ง่าย ๆ ว่า ผีนั้นกลัวพระผู้เป็นเจ้าของเรา และไม่กล้าล่วงล้ำเข้ามาใน บริเวณที่เราอยู่ มันจึงไปสิงอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่นอกบ้าน พอเด็กออกไปข้างนอก มันก็โคดเข้าสิงเด็กและ ติดตามไปไหน ๆ ด้วย

ในที่สุดจ้าววงศ์นั้นก็ส่งข่าวมาบอกให้ข้าพเจ้าเลิกคุ้มครองครอบครัวนั้น ท่านทนไม่ได้เมื่อรู้ว่า ชาวบ้านเกลียดชังท่าน และเมื่อข้าพเจ้าปฏิเสธ กลับขู่ว่าจะนำเรื่องขึ้นสู่ศาล ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าตอบว่า ยินดีที่จะให้ศาลพิจารณา แต่ไม่ใช่พิจารณาในศาลลาขอให้พิจารณาต่อหน้าข้าหลวง ถ้าท่านข้าหลวง ปลงใจเชื่อว่าความป่วยไข้ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านนั้น เนื่องมาแต่แรงผีที่สิงอยู่กับครอบครัวนั้น เราก็จะจับ ไล่คนเหล่านั้นไปทันที ข้าพเจ้าแถมท้าทายว่า แต่ถ้าจะมีเงื่อนงำไว้สักอย่างหนึ่ง ก็จะเป็นการยุติธรรมดี คือว่าถ้าหากพิสูจน์ไม่ได้ ผู้กล่าวหาเหล่านั้นแหละควรจะถูกขับไล่ไป ข้อนี้...ข้าพเจ้ารู้ดีอยู่ว่า จะเป็นการตัดเรื่อง ยุ่งยากนี้เสียโดยสิ้นเชิง เราไม่ได้ยินใครกล่าวขวัญถึงเรื่องนี้อีกเลย นับว่าเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ในการ ลองดีกับปีศาจ และต่อมาจะเห็นได้ว่า เราได้ทำคุณประโยชน์ ให้แก่ผู้เคราะห์ร้ายในทำนองเดียวกันนี้ เป็นจำนวนมาก

เกือบใกล้กลางปี 2421 นี้เอง ลูกสาวคนโตของหนานอินตา กำหนดจะเข้าพิธีสมรสกับชาย หนุ่มคริสเตียนผู้หนึ่ง ซึ่งกำลังเรียนเป็นศิษยาภิบาลอยู่นี้เป็นครั้งแรกที่มีพิธีสมรสทางคริสตศาสนา เรา จึงได้ตระเตรียมการเลี้ยงฉลองวันสมรสกันเล็ก ๆ น้อย ๆ นอกจากพวกคริสเตียนแล้ว ก็ได้เชิญจ้าวและ เพื่อนฝูงที่ขอบพอกันเป็นพิเศษอีกสองสามท่าน ซึ่งใครจะได้เห็นพิธีแต่งงานของคริสเตียนด้วย ใน จำนวนแขกที่เชิญมานั้นก็มีจ้าวเทพวงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าขุนมูลนายของหนานอินตา และเป็นน้องชายของจ้าว อุปราชมอยู่ด้วย

เราได้ทราบที่พ่อเต่าหัวหน้าครอบครัวเจ้าสาว.....ซึ่งเป็นที่รู้กันว่าเกลียดชังคริสตศาสนายิ่งนัก ...ได้ขู่ว่าจะขัดขวางพิธีสมรส เว้นแต่เราจะยอมจ่ายเงินให้พ่อเต่า ในฐานะที่เขาเป็นหัวหน้าครอบครัว เพื่อเป็นค่าธรรมเนียมเสียผี เงินนั้นก็เพียงจำนวนเล็กน้อย.....สำหรับในหมู่บ้านราษฎรสามัญแล้วก็ไม่ เกินจำนวน 6 รูปี การเสียผีนี้ถือว่าเป็นการรับรองการสมรสตามกฎหมายโดยไม่ต้องมีพิธีรีตองแต่อย่าง ใดอีก อันที่จริง การจ่ายเงินจำนวนนี้ควรจะเรียกว่า เป็นเรื่องของการทำบุญสุนทานเสียมากกว่า เพราะ เอาไปทำเพื่อประโยชน์ของผีบ้านผีเรือนอะไรทำนองนั้น เมื่อเข้ามาถือคริสตศาสนา ข้อผูกพันนี้ก็ควร จะหมดไปโดยจารีตของบ้านเมือง เงินจำนวนนั้นตกอยู่แก่พ่อเต่า และแกก็ตั้งใจจะเอาไปให้ได้มิฉะนั้น แกจะทำให้อึดคร้อน ข้าพเจ้าได้อธิบายถึงพิธีสมรสให้บรรดาจ้าวและท่านข้าหลวงฟัง ข้าพเจ้าทราบดี

ว่า ข้าหลวงเห็นชอบในความเป็นธรรมของข้าพเจ้าคืออยู่ และข้าพเจ้าเชื่อว่าทางรัฐบาลก็คงจะช่วยเหลือคุ้มครองเรา ถ้าหากตาพ่อเด่านั้นทำนวนายอีก

จริงดังว่า พ่อรุ่งเช้าก็ได้ยินเสียงแกละโกนอยู่หน้าบ้าน ชูว่าจะแข่งชักหักกระดูกครอบครัวนั้น ถ้าหากไม่ยินยอมทำตามคำขอของแกล พ่อของเจ้าสาวก็เกิดตกใจขึ้นมา และเห็นว่า เราควรขอทางบ้านเมืองช่วยเหลือหลังจาก มิฉะนั้นแล้วแกลจะลำบาก บรรดาแกลหรือก็มากันแล้ว และทุกคนก็กำลังเพ่งเล็งดูว่าใครจะเป็นฝ่ายมีชัย ข้าพเจ้าเข้าไปหาเจ้านายของครอบครัวนั้นเพื่อมารับรู้และอนุญาต แต่ท่านบอกว่ามันเป็นเรื่องใหญ่เกินกว่าที่จะอนุญาตได้ ข้าพเจ้าควรจะไปหาคนที่ทรงอำนาจเหนือ ก็เลยกลายเป็นปัญหาที่ขบไม่แตกในเช้าวันนั้น ดังนั้นเราจึงมิได้ทำอะไรไป นอกจากกล้ำกลืนความรู้สึกไว้ขอโทษแกลหรือ แล้วก็เชิญให้รับประทานเลี้ยง และคอยหาทางที่จะให้มันถูกต้องตามกฎหมายเอาทีหลัง ดังนั้นเราจึงไปหาเจ้าอุปราช แต่ที่นั่นมันกลายเป็นว่าเราวิ่งเข้าไปชนกำแพงดี ๆ นี่เอง เจ้าอุปราชก็นึกยิ้มเยาะในใจว่าเรากำลังเข้าตาจน ถ้าคนของเราแต่งงานกันไม่ได้ กิจการของเราก็เป็นอันต้องหยุดยั้งโดยปริยายแกลกล่าวว่า ไม่มีใครนอกจากพระเจ้าแผ่นดินสยามเท่านั้น ที่จักทรงอำนาจพอที่จะเข้าแทรกแซงในปัญหาเช่นนี้ได้

ข้าพเจ้าจึงละทุกสิ่งทุกอย่างไว้อีกก่อน แล้วตั้งหน้าตั้งตาเขียนคำร้องซึ่งจะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายในหลวงรัชกาลที่ 5 ในนามแห่งคริสเตียนผู้จงรักภักดีต่อพระองค์ ข้าพเจ้าขอพระราชทานพระมหากรุณา ที่ได้ทรงโปรดรับรองในสิทธิทั้งทางฝ่ายบ้านเมือง และทางศาสนา ซึ่งราษฎรทั้งหลายของพระองค์ได้รับบรรดาสติสิทธิ์เหล่านี้ที่อยู่ ที่แน่นอนก็คือสิทธิที่จะเข้าสู่พิธีสมรสได้ ตามพิธีแห่งศาสนาของตน คำร้องอีกประการหนึ่ง ที่ข้าพเจ้าได้ระบุไว้ด้วยความไม่แน่ใจก็คือ...ขอให้บรรดาคริสเตียนได้รับการผ่อนผันจากงานหลวงในวันสะบาโต มิฉะนั้นเมื่อเจ้านายเกิดเกรี้ยวกราดขึ้นมา ก็อาจถือเอาเหตุเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้เป็นเครื่องก่อความยุ่งยากขึ้นได้

เราได้จัดการส่งผู้ถือสาสน์พิเศษให้ลงเรือเร็ว พร้อมด้วยส่งให้เดินทางด่วนที่สุดที่จะทำได้ ผู้ถือสาสน์กลับมาโดยรวดเร็วแทบไม่น่าเชื่อ คือถึงเชียงใหม่ในวันอาทิตย์ที่ 29 กันยายน วันนั้นตอนบ่ายมากแล้ว ท่านข้าหลวงได้แจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่ามีหนังสือได้มาถึงแล้ว รุ่งขึ้นเช้าข้าพเจ้าก็ได้ไปหาท่าน ท่านอ้อมเอิบไปด้วยความปิติ การขอร้องของท่านได้รับอนุญาตแล้วทุกประการและได้รับสิทธิยิ่งไปกว่านั้นคือรวมทั้งสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาในหัวเมืองลาวทุกแห่งด้วย ท่านดูเหมือนจะดีใจในความสำเร็จของเรา ราวกับเป็นของท่านทีเดียว ท่านบอกว่าท่านได้แจ้งให้บรรดาเจ้านายและข้าราชการทั้งปวงให้มาในตอนบ่าย และท่านได้ประกาศสิทธิอันนี้ให้ทราบทั่วถึงกัน เราต่างก็เต็มตื่นไปด้วยความรู้สึกกตัญญู

คำประกาศพระบรมราชโองการอยู่กับท่านข้าหลวง คำแปลพระบรมราชโองการมีข้อความดังต่อไปนี้

“ข้าพเจ้าพระยาเทพวรชุน ผู้รับสนองพระบรมราชโองการจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย ในเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ขอประกาศพระบรมราชโองการแก่บรรดาเจ้าผู้ครองนครและข้าราชการทุกชั้น ตลอดจนประชาราษฎร์ ในเมืองและแคว้นตามทีเกล้าพระบุนมาแล้วว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานศาสน์ประทับราชลัญจกรมา และมีพระบรมราชโองการในเรื่องนี้ว่า”

กิจการทางศาสนาและทางอาณาจักร ย่อมไม่มีการขัดแย้งกัน ผู้ใดที่ใครจะนับถือศาสนาใดด้วยจิตศรัทธา ในเมื่อเห็นว่าศาสนานั้น ๆ เทียบเท่า และเหมาะที่จะพึงนับถือได้ ก็อนุมติให้กระทำโดยไม่มีข้อขัดข้อง ความรับผิดชอบอันจะเกิดแต่การเลือกนับถือศาสนานั้น ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลนั้นเองหาได้มีกฎหมายหรือประเพณีใดของเมืองไทย หรือในสนธิสัญญาต่างประเทศ ที่จักกีดกันการนับถือศาสนา และพิธีกรรมของผู้หนึ่งผู้ใดไม่

อนึ่ง ประกาศฉบับนี้ บังคับมาอย่างเคร่งครัดแก่บรรดาเจ้าผู้ครองนคร และญาติมิตรของผู้ที่ปรารถนาจะเข้าถือคริสตศาสนา มิให้กระทำการขัดขวางแต่ประการใดประการหนึ่ง และมีให้บังคับบุคคลเหล่านั้น ในการกระทำการหรือประกอบพิธีกรรมใด อันเป็นสิ่งต้องห้ามในศาสนาของเขา เช่นการเส้นไหว้ดวงดวงศรี และทำงานในวันชะบาโต เว้นไว้แต่จะเกิดราชการสงครามหรืองานอันสำคัญยิ่งใหญ่ว่า ใดๆ ก็ดี ต้องไม่เป็นการก่อกวนแก่งแย่ง แต่จะต้องมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ขอให้พึงตระหนักไว้ด้วยว่า บุคคลเหล่านั้นจะต้องมีเสรี และไม่ได้รับการขัดขวางใด ๆ ในการประกอบพิธีในวันชะบาโตด้วย

ประกาศมา ณ วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2421 ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 11 เป็นปีที่ 11 ในรัชกาลปัจจุบัน บ้านแป้นในเขตเมืองลำพูนเกิดไข้ป่าระบาดครั้งใหญ่ บ้านที่มีได้ประสบความโศกเศร้าเนื่องจากด้วยคนในครอบครัวป่วยตายด้วยโรคระบาดนี้ มิใช่บ้านเขาเข้าใจว่าผีเข้าสิงคนในบ้านนั้น และทำลายชีวิตคนทั้งหมู่บ้าน ครอบครัวผู้มีอันจะกินครอบครัวหนึ่งถูกหาว่ามีผีอาศัยอยู่ แต่เขาไม่แน่ใจว่าใครมีผีสิงแน่เขาจึงสงสัยหมดทุกคนในครอบครัว ยิ่งกว่านั้นยังมีแผนการณ์จะกำจัดอีกด้วย

ครั้งแรกก็มีบัตรสนเท่ห์ทิ้งไว้หน้าบ้าน เดือนให้ครอบครัวนี้หนีไปอยู่เสียที่อื่น มิฉะนั้นจะต้องตาย เมื่อการชู้ไม่ได้ผล ชาวบ้านก็พากันมาพร้อมกันมีคำสั่งจากศาล ช่วยกันขับไล่เจ้าของบ้าน พอครอบครัวนั้นย้ายออกไปไม่ทันไร ชาวบ้านก็ทำลายบ้านไม้สักขนาดใหญ่สองหลัง ฉางข้าวและอื่น ๆ ทันทที แม้แต่ต้นไม้ก็ไม่มีเหลือ ครอบครัวนั้นต้องหนีไปอยู่กะต๊อบไม้ไผ่ ซึ่งสร้างขึ้นอย่างกระชั้นหันบนฝั่งแม่น้ำห่างจากบ้านเดิมราวแปดสิบเส้น บังเอิญที่สุดที่เขาได้มาพบกับพวกเรา เขาได้ข่าวว่าพระ

เจ้าอยู่หัวได้ทรงให้ความคุ้มครองพวกคริสเตียน และได้ทราบที่ศาสนาคริสเตียนจะป้องกันเขาจากผีร้าย เขาจึงต้องการทราบความจริงว่าเป็นอย่างไร อีกอย่างหนึ่งก็เพื่อจะหาที่หลบซ่อนอยู่ด้วย

เราต้องรีบจัดการช่วยเหลือครอบครัวนี้อย่างเร็วที่สุด ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ถ้าพวกชาวบ้านที่ครอบครัวนี้ไปอาศัยอยู่ รู้เรื่องเข้า เขาก็ต้องพากันขับไล่ครอบครัวนี้อีก ด้วยคำขอร้องอย่างจริงจังจากชายคนนั้น ข้าพเจ้าจึงนำผู้อาวุโสคนหนึ่งไปสอบสวนเรื่องราวด้วยตนเอง คุณเป็นเรื่องที่น่าเวทนามาก เข้าของที่ติดตัวมา เช่นที่นอน หมอน มุ้ง เครื่องครัว เครื่องใช้ต่าง ๆ กองรวมกันเป็นพะเนินในกะต้อบหลังเล็ก แทบไม่มีที่นอนอยู่แล้ว มีหญิงคนหนึ่งแก่มากแล้วทำอะไรไม่ค่อยได้ และเด็กเล็ก ๆ ก็นอนก่อกองเกลืออยู่ตามพื้นเท่าที่จะนอนลงไปได้ เขาตกอยู่ในฐานะที่ไม่มีใครช่วยเหลือได้เลยทีเดียว หนานไชยวรรณะ ได้ยื่นคำร้องทุกปีไปยังศาลและเจ้าเมือง แต่ก็ได้รับคำตอบว่าไม่มีทางใดจะช่วยให้ทางศาลนั้นก็ทำอะไรไม่ได้ ส่วนทางเจ้าเมืองกับพวกเรา ท่านให้ความสนิทสนมดี และไม่รังเกียจชายนั้นแต่อย่างใด แต่ความหวังที่จะได้รับความช่วยเหลือน้อยเหลือเกินพวกเราได้พร้อมใจกันนมัสการพระเจ้า ที่กะต้อบอันรุ่งรังนั้น เป็นการนมัสการของคริสเตียนครั้งแรกที่เขาได้ร่วมด้วย เราสัญญากับเขาว่าจะช่วยเหลือพวกเขาทุกทางที่จะทำได้ แล้วก็ลาจากไป

วันรุ่งขึ้น ข้าพเจ้ากับนายมาดินลงไปล่าพุนเพื่อพบเจ้าเมือง เจ้าเมืองไม่อยู่ที่จวน ไปอยู่ที่ทุ่งนาห่างจากเมืองออกไปหลายไมล์ เราตามไปหาท่านจนถึงที่ ท่านต้อนรับด้วยอัธยาศัยอันดีแต่ก็บอกเราว่า “ถึงหากข้าพเจ้าจะออกคำสั่งคุ้มครองครอบครัวนี้ก็คงไม่ได้ผลอย่างใด เพราะชาวบ้านทุกคนเข้าใจว่าผีสิงอยู่ในครอบครัวนั้นทำให้พ่อแม่พี่น้องของเขาตาย หากพวกท่านมีวิธีช่วยเหลือเขาได้ก็ช่วยไปเถิด แต่ถ้าหากกลับเข้าไปยังหมู่บ้านอีก ข้าพเจ้าไม่กล้ารับรองว่าจะเกิดอะไรขึ้น เมื่อพวกเราบอกว่าเวลานี้ครอบครัวนั้นเลิกเชื่อผี แต่หันมาเชื่อพระวิญญูณบรสิฐทธิ เจ้าเมืองจึงตอบว่า นั่นก็ดีแล้ว แต่จะให้ข้าพเจ้าทำอะไร? คนอื่นจึงจะเชื่อว่าเขาปลอดภัย เราจึงขอร้องให้ท่านยกที่นั่นให้แก่เรา เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับการเทศนา และให้ครอบครัวคริสเตียนครอบครัวหนึ่งไปอยู่ที่นั่น แล้วจะใช้จ่ายรักษาเขาให้หาย ข้าพเจ้ารับจะดูแลเอง แต่จะต้องขอแรงครอบครัวนั้นให้ช่วยทำงานให้ ท่านเจ้าเมืองตกลงตามคำขอของเรา เราเชื่อในคำพูดของท่านจึงเดินทางกลับบ้านด้วยความหวัง”

สองสามวันต่อมาข้าพเจ้าออกเดินทางกลับบ้านแป้น พร้อมกับผู้เฒ่าคนหนึ่งกับคริสเตียนอีกสองสามคน การเดินทางขึ้นที่ชายทุ่ง ห่างจากบ้านร้างนั้นประมาณร้อยหลา เพื่อต่อสู้กับผีที่ทำลายชีวิตคนหรือว่าอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการต่อสู้ระหว่างคริสตศาสนาและการถือผีนั่นเอง

เช้าวันรุ่งขึ้นเราลงมือทำงาน โดยให้ผู้ชายในครอบครัวที่ถูกขับ ช่วยกันขนไม้ออกจากบ้านพังหลังนั้น มาทีละชิ้นสองชิ้น แล้วช่วยกันปลูกบ้านต่อมาชาวบ้านสองสามคนก็อาสารับจ้างช่วยงาน พวกผู้หญิงก็มาช่วยปรุงอาหารให้พวกผู้ชาย ไม่นานนักบ้านหลังนั้นก็เสร็จเรียบร้อยตั้งแต่พื้นถึงหลังคา

เราย้ายขึ้นไปอยู่บนบ้านใหม่ และเชื้อเชิญชาวบ้านมาร่วมนมัสการในเย็นวันนั้น มีเครื่องเพลง อธิษฐานและ โหมทนาพระคุณพระเจ้า หลายคนขึ้นมาบนบ้าน บางคนนั่งฟังได้ถนัด เราแจกยาวิเศษให้ผู้ที่ เป็นไข้ เขารับไปด้วยความยินดี ที่ได้หายจากโรคภัยโดยความอารีของพวกคริสเตียน อยู่นั้นไข้ ระบาดก็บางเบาลง ผู้คนเริ่มหายแล้ว เมื่อถึงเวลาจำเป็นที่ข้าพเจ้าจะต้องกลับไปเชียงใหม่ ข้าพเจ้าได้จัด ให้ผู้เฒ่าอยู่ต่อไป เพื่อช่วยเหลืออุดหนุนน้ำใจครอบครัวเหล่านั้น ซึ่งค่อย ๆ ทะยอยกลับมาอยู่บ้านเดิม ที่ นั้นก็กลายเป็นหมู่คริสเตียนตามที่เราได้ตั้งใจไว้ ต่อมาก็เจริญขึ้นเป็นคริสตจักรเบ็ทเอล

บทที่ 6 มิตรผู้สวธยาศัย

ในบรรดามิตรสหายที่ขอบพอกันตั้งแต่แรก ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงเจ้าหญิงบัวคำผู้เป็นมารดาของเจ้าอินทนนท์ ซึ่งเป็นจ้าวลาวองค์สุดท้ายแต่ได้ล่วงลับไปแล้ว ท่านได้ผูกมิตรสนิทสนมเรื่อยมา ตั้งแต่แรกคุ้นเคยกันจนกระทั่งสิ้นชีพ ไม่มีเหตุผลอื่นใดที่ทำให้ท่านขอบพอกับเรา นอกจากว่าเราเป็นครูสอนศาสนาได้ทำบุญสุนทานบำรุงวัดวาอารามอยู่เสมอมิได้ขาด จนกระทั่งลาโลกไป ข้าพเจ้ารู้สึกวาทงรอดตามคำสอนของศาสนาคริสต์ ซึ่งในพุทธศาสนาไม่มีเป็นสิ่งสะดุดใจท่านไม่น้อย พระพุทธเจ้าไม่ได้ให้ความหวังในเรื่องปรธานอกัยความบาป

ท่านสารภาพว่า トラบใดที่ท่านยังเป็นผู้เลื่อมใสในศาสนา ที่ไม่มีหนทางรับการอภัยบาปได้เลย คำสอนเรื่องมีการอภัยบาปในคริสต์ศาสนา ถึงแม้จะเป็นเรื่องมาก่อนข้างเข้าใจได้ยากสำหรับผู้ใช้ความคิดตามเหตุผลก็ตาม ก็ยังทำให้ท่านรู้สึกมั่นใจ เรื่องที่ท่านชอบฟังมากคือตอนการลงมาบังเกิด การดำรงพระชนม์อยู่ และการประกอบกรอัสจรรย์ต่าง ๆ ของพระเยซู ท่านรู้สึกซาบซึ้งมาก ในบทความที่พรรณนาถึงความทุกข์ทรมาน การถูกลงพระชนม์และสิ้นพระชนม์ของพระองค์ ท่านเข้าใจเรื่องอุปมาต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องการที่พระองค์ทรงทนทุกข์ทรมานเพื่อมนุษย์ชาติได้เป็นอย่างดี ท่านถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ซึ่งพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นผู้ซึ่งพ้นแล้วจากความทุกข์เวทนา ซึ่งเรียกว่าบรรลุดึงนิพพาน หลักฐานอันสำคัญที่พระพุทธองค์นำมาใช้ยืนยันในการชี้ทางให้ผู้อื่นนั่นคือ ความจริงในการที่พระองค์ได้บรรลุดึง ซึ่งทางตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง อย่างไรก็ตาม มีข้อหุนใจอยู่ข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านรู้สึกวาทได้รับการเล้าโลมใจมาจากคำสอนทั้งสองศาสนา

ข้อหุนใจนั้น-เป็นข้อหุนใจที่ได้รับการนิยชมชอบจากบุคคลอื่น ด้วยเป็นจำนวนไม่น้อย คือว่า เราทั้งหลายต่างนับถือบูชาพระองค์เดียวกัน แต่เรียกชื่อต่างกันเท่านั้น เจ้าหญิงเรียกพระเจ้าของท่านว่า พระพุทธ และเราเรียกพระเจ้าของเราว่าพระเยโฮวาห์ หรือพระเยซู

เจ้าหญิงมีธยาศัยอ่อนโยน ซึ่งเป็นอุปนิสัยตามธรรมชาติของสตรีเพศคำสอนในศาสนาพุทธเป็นเหตุให้ท่านมีใจบุญสุนทาน จนเกิดเป็นนิสัยประจำตัวขึ้น เพราะการอบรมจากคำสอนที่กล่าวนั้น ท่านชอบทำบุญให้ทาน เปรียบประคจการสะสมกุศลกรรมไว้สำหรับภพภคหน้า ท่านเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวางที่สุด เห็นได้จากการให้ของกำนัลแก่เราเสมอ ของเหล่านี้ก็ไม่มีราคาค่างวดมากมายนัก เช่น ข้าวสารสักทะนานส้มเป็นสองสามผล แดงกวาบ้าง มะพร้าวบ้าง ไล่ถาดเงินมาให้จนเกือบจะเป็นกิจประจำถ้าการนำของมาให้เห็นเว้นว่างไปบ้าง ก็ทำให้เราคิดไปว่า เป็นเพราะเจ้าหญิงไม่สบาย ส่วนทางฝ่ายท่านก็เหมือนกัน จะโดยเหตุหนึ่งเหตุใดก็ตามถ้าข้าพเจ้าหายหน้าไปบ้างและไม่ได้แวะไปเยี่ยมท่านเช่นเคยปฏิบัติมา ท่านก็จะส่งคนมาถามข่าวคราวคววข้าพเจ้าเจ็บไข้ไปหรืออย่างไร

ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้ว ถึงธิดาองค์ใหญ่ของเจ้ากาวีโลรสว่าเป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารีย์ ท่านเป็นชายองค์เดียวของเจ้าหลวงอินทนนท์ ผู้ครองนครองค์ใหม่ โดยกำเนิดท่านมีฐานันดรศักดิ์สูงกว่าเจ้าหลวง และท่านก็ทรงคุณสมบัติเหมาะสมกับตำแหน่งอันสูง ที่ท่านดำรงอยู่ขณะนี้ทุกประการ ท่านเป็นผู้มีปฏิภาณเยียบแหลมและมีความตั้งใจมั่นคง ซึ่งเป็นเหตุให้พระสวามีของท่านคือเจ้าหลวงองค์ใหม่ หลีกเลี่ยงความบกพร่องและผิดพลาดได้เป็นอันมาก ซึ่งมีฉะนั้นเจ้าหลวงอาจจะทำความบกพร่องเหล่านั้นได้ง่าย ๆ ทั้งเจ้าหลวงและเจ้าหญิง ต่างเป็นผู้ที่มีใจซื่อสัตย์สุจริตต่ออุดมคติของตนเสมอ เนื่องด้วยเจ้าหลวงมีพระทัยประกอบไปด้วยความเมตตาปราณี จึงเป็นเหตุดึงดูดให้มีผู้มาพึ่งบารมีเป็นจำนวนมากอย่างไม่เคยปรากฏในประวัติเจ้าหลวงองค์อื่น ๆ ในแผ่นดิน

วันขึ้นปีใหม่ของปี พ.ศ. 2419 ข้าพเจ้าได้เข้าไปในเวียงเพื่อเยี่ยมเยียน บางท่านแห่งแรกที่ข้าพเจ้าได้ไปคือคุ้มเจ้าหลวง ข้าพเจ้าได้พบกับเจ้าหญิงซึ่งกำลังนั่งปักกลดคลายหมอนอิงสำหรับพระองค์อยู่ในห้องโถงใหญ่แต่ผู้เดียว เธอเป็นผู้มีความชำนาญในการฝีมือประเภทนี้อยู่มาก ห่างออกมาจากเธออีกด้านหนึ่งของห้อง มีนางสนมกำลังนั่งเย็บจีวรอยู่ ส่วนเจ้าหลวงก็อยู่ในห้องเล็ก ๆ อีกห้องหนึ่ง ทรงเพลิดเพลินอยู่กับกรกลึงงาช้าง สำหรับทำราวลูกกรงกูปช้างซึ่งเป็นงานอดิเรกที่ทรงโปรดมาก

ในการสนทนาระหว่างข้าพเจ้ากับเจ้าหญิงนั้น เรามักจะวกมาถึงเรื่องศาสนาเกือบตลอดเวลา แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่ เจ้าหญิงมีความประสงค์จะเอาชนะในการโต้ตอบเรื่องศาสนานี้ มากกว่าที่จะค้นคว้าความจริง เธอมีไหวพริบเหมือนหมอคอยจับคำพูดที่หละหลวม และด้วยสติปัญญาอันเยียบแหลมของเธอ ทำให้เธอเป็นนักโต้คารมที่เต็มไปด้วยความครื้นเครง

เนื่องในโอกาสที่จะมีการทำบุญฉลองวัดอย่างมโหฬาร เจ้าหญิงและผู้ที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นตลอดจนประชาชนทั่วทั้งเมือง ได้มีการจัดเตรียมงานกันอย่างใหญ่โต คงจะเป็นด้วยเพราะเธอมีใจจดจ่ออยู่แต่ในการจัดเตรียมที่กล่าวนี้ จึงเป็นเหตุให้เธอนำเรื่องที่น่าสนใจอันเกี่ยวข้องกับศาสนาขึ้นมาสนทนา หรือจะเป็นเพราะเธอต้องการสนทนาเรื่องนั้นตามอารมณ์ของเธอ ในเวลาที่ข้าพเจ้าไปหาเธอวันนั้น ก็เหลือที่ข้าพเจ้าจะทราบได้ ชะรอยอาจจะเป็นด้วยเหตุผลทั้งสองอย่างดังกล่าวก็ได้ เมื่อเธอหวนคิดถึงการฉลองใหญ่ที่จะมีในไม่ช้า อันเป็นเรื่องที่ทุกผู้ทุกนามสนทนากันเสมอ เป็นเหตุให้เธอนำปัญหาขึ้นมาถามโดยฉับไว เธอหยุดการปักกลดงาช้างแขนทั้งสองลงบนขอบสะตึง แล้วถามข้าพเจ้าว่า “ทำไมฝรั่งจึงไม่นับถือกราบไหว้พระพุทธรูปเจ้าหรือพระพุทธรูป และทำไมจึงไม่เชื่อว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นการบุญกุศล”

ความมุ่งหมายในการตั้งคำถามนี้ขึ้น ดูเหมือนเธอต้องการความเห็นในเรื่องนี้สำหรับตัวเธอเอง โดยเฉพาะ เธอมีความประสงค์จะทราบว่ใครผิดใครถูกกันแน่ ถ้าเราเป็นฝ่ายถูกเธอต้องเป็นฝ่ายผิด หลักข้อนี้เราต่างมีความเห็นพ้องกัน ข้าพเจ้าสนับสนุนเธอ ในการที่เธอเห็นว่า การทำบุญเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

สำหรับคนทุกคน ทั้งหญิงและชาย ที่ใช้ความคิดหาเหตุผล ถ้าเห็นว่าศาสนาพุทธ เป็นหนทางนำไปสู่ความสุขในชีวิตภพภาคหน้าได้โดยแท้จริงแล้ว ก็นับว่าเธอเป็นผู้ฉลาดมาก ที่ได้อุตสาหะพยายามปฏิบัติตามคำสอนของศาสนานั้น แต่ถ้าไม่เป็นหนทางอันแท้จริงดังว่า ก็จะเป็นการผิดพลาดอย่างร้ายกาจ เหตุไรเราจึงไม่นับถือกราบไหว้พระพุทธรูป ก็เพราะว่าท่านเป็นแต่เพียงมนุษย์คนหนึ่ง เรานับถือท่านในฐานะเป็นผู้มีคุณงามความดี เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ๆ ที่ได้กระทำดี และได้พยายามนำเพื่อนมนุษย์ด้วยกันไปสู่สิ่งที่ดียิ่งขึ้น พระพุทธองค์นั้นได้พยายามเสาะแสวงหาความจริง ด้วยสุดชีวิตจิตใจของพระองค์ โดยได้ยอมสละราชสมบัติ ตัดกิเลส และสละความสนุกเพลิดเพลินของโลกหมดสิ้นเพื่อมุ่งหวังจะหลุดพ้นจากความบาป และผลกรรมอันเต็มไปด้วยความทุกข์ในชีวิตภพภาคหน้า

เหตุที่เรานับถือพระเยซูหรือพระเยซู ก็เพราะว่าพระองค์เป็นพระเจ้าของมนุษย์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงอยู่ได้อำนาจของความศรัทธาของพระองค์เอง ผลกรรมแห่งความศรัทธาไปในสังคัมมนุษย์ ได้ครอบงำชีวิตของพระองค์ให้เกิดทุกข์เศร้าหมองไปด้วย พระเยซูคริสต์ได้ทรงทำทนายให้ศัตรูของพระองค์กระทำทุกอย่างแก่พระองค์ เพื่อพิสูจน์ว่าพระองค์ก็เป็นผู้ประกอบด้วยความบาปผิดเหมือนกัน แต่จนกระทั่งบัดนี้ ศัตรูของพระองค์ก็ได้ยอมรับว่ามิสามารถจะหาความผิดในพระองค์ได้เลย พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จสู่ปรินิพพานภายหลังที่พระองค์ได้เวียนว่ายตายเกิด กลับชาติเป็นสังสารสัตว์ทุกประเภทที่มีอยู่ในโลกนี้ เช่น ได้ไปเกิดเป็นสัตว์ทุกชนิดในน้ำ, บนบก, และในอากาศ และมีความเชื่อต่อไปว่า ทั้งนี้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ซึ่งมนุษย์ทั้งหลายรวมทั้งพระองค์มีอาจจะหลีกเลี่ยงได้ แต่ตามพระคัมภีร์ของคริสตศาสนาสอนว่า พระเยซูหรือ พระเยซูคริสต์เจ้าเป็นพระเจ้าองค์เดียวในจักรภพที่ทรงพระชนม์อยู่ก่อนสังสารพัด พระองค์เป็นปฐมเหตุของชีวิตทั้งหลาย พระองค์เป็นวิญญานไม่ปรากฏรูปร่าง ไม่มีเบื้องต้นหรือเบื้องปลาย พระองค์ได้สำแดงพระองค์แก่มนุษยโลก โดยได้เสด็จลงมาจากสวรรค์ ทรงเอากำเนิดมา มีสภาพเป็นมนุษย์ธรรมดา ในเวลาเดียวกันสภาพของพระเจ้าผู้บริสุทธิ์ก็ยังคงมีอยู่ แต่พระองค์ปราศจากความบาปและกิเลสทั้งมวล การที่พระองค์ได้ทรงสละสง่าราศีของพระองค์ ลงมา มีสภาพร่วมกับมนุษยชาติเช่นนี้ก็เพราะพระองค์ทรงกรุณาคุณและความรักอย่างใหญ่หลวงต่อมนุษย์ทั้งหลายที่ได้ล่วงไปในความผิดความบาป

เป็นที่ประจักษ์แจ้งแก่พระองค์ว่า ไม่มีผู้ใดสามารถจะช่วยมนุษย์ได้ พระองค์จึงได้ยอมรับภาระเป็นพระผู้ช่วยของเราทั้งหลายเสียเอง

ลองเอาคำสอนของสองศาสนา มาเปรียบเทียบกันดู อย่างไหนจะเป็นที่น่าเชื่อถือได้มากกว่ากันในพระธรรมคำสอนของศาสนาที่เจ้าหญิงนับถือสอนว่าไม่มีพระผู้สร้าง ทุกสิ่งสารพัดเป็นขึ้นเอง สิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลซึ่งมีความสลับซับซ้อนและเป็นไปดังที่เป็นอยู่นี้ ได้อุบัติขึ้นโดย ปรมาณู ซึ่งเกิดขึ้นเองโดยไม่มีผู้สร้าง ความประสงค์ของเรา ก็เพื่อค้นคว้าหาความจริงด้วยบริสุทธิ์ใจ เมื่อเรามองดูรอบ ๆ

ตัวเรา ทางเบื้องบนก็ดี เบื้องล่างก็ดี ดูเหมือนว่าทุกสิ่งทุกอย่างสำแดงว่า เป็นผลของโครงการซึ่งประกอบด้วยปัญญาความคิดอย่างเฉียบแหลมอยู่เบื้องหลัง ดวงอาทิตย์ขึ้นและตกตามกำหนดเวลา ซึ่งมีความเที่ยงตรงยิ่งกว่ากำหนดเวลานาฬิกาของเราตีบอกโมงยามเสียอีก ฤดูกาลหมุนเวียนไปตามกำหนดความแน่นอนอย่างประหลาดมหัศจรรย์ บรรดาสัตว์ต่าง ๆ เกิดมาแล้วก็ตาย พืชน้อยใหญ่นานาชนิดงอกขึ้นมาแล้วก็สุกพังทำลายไปตามชนิดของมัน ด้วยกฎเกณฑ์ที่กลมกลืนกับสภาวะที่มันเป็นอยู่อย่างน่าประหลาด เรามีตาไว้สำหรับดู มีหูไว้สำหรับฟัง อากาศมีไว้สำหรับหายใจ กลางวันมีไว้สำหรับประกอบการทำงาน ก็จำเป็นต้องมีแสงสว่าง ส่วนกลางคืนนั้นเล่าเป็นเวลาสำหรับหลับนอนพักผ่อน จึงได้บังเกิดความมืดขึ้น ตัวเมืองนี้ก็เหมือนกับมีกำแพงล้อมรอบ และมีประตูเมืองสำหรับเข้าออก คู่มือนี้เล่าก็มีจ้วมีหลังคา มีประตูหน้าต่างและมีห้องหับแบ่งกันหลายชั้น ทั้งหมดนี้ได้ถูกจัดสรรตามแบบแปลนที่เขาได้วางไว้ เมื่อเจ้าหญิงทรงมีบัญชา ข้าราชการบริวารของเธอซึ่งอยู่ห่างไกลออกไปในหมู่บ้านนั้น ก็จะต้องมาเฝ้าเธอตามคำบัญชา ถ้าเจ้าหลวงจะมีรับสั่งประการใด ประชาชนทั่วทั้งแผ่นดินจะต้องปฏิบัติตามคำรับสั่ง ทั้งนี้เพราะเหตุว่าพลเมืองทั้งหมด อยู่ใต้อำนาจการปกครองของพระองค์ฉันใดก็ดีการที่เราปฏิบัติพระเยโฮวาห์ ไม่ได้ปฏิบัติพระพุทธรูปเจ้า ก็เพราะเหตุว่าเราเชื่อว่าพระเยโฮวาห์เป็นพระเจ้าผู้สร้างและครอบครองสิ่งสารพัดในสากลโลกก็ฉันนั้น

ตามพระธรรมคัมภีร์ของพระองค์ ซึ่งทรงจัดไว้สำหรับมนุษยชาติ พระองค์ทรงตรัสว่า พระองค์เป็นพระเจ้าผู้ทรงสร้าง เมื่อเราอ่านพระคำของพระองค์แล้ว เราพิศวงใจโดยพิจารณาสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเราว่า จะเป็นความจริงดังว่าหรือไม่ เราก็จะพบหลักฐานในการพิศวงใจเรื่องนี้ได้ในน้ำและดินฟ้าอากาศ ถ้าเราได้รับพระราชสาสน์จากพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงสยาม 1 ฉบับจะมีสิ่งใดเป็นเครื่องพิศวงใจได้ว่าพระราชสาสน์ฉบับนั้นมาจากพระเจ้าแผ่นดินโดยแท้จริง ต้องมีหลักฐานเป็นเครื่องพิศวงใจอย่างแน่นอน สิ่งนั้นคือ ตราเครื่องหมายพระเจ้าแผ่นดิน ฉันใดก็ดี “ฟ้าสวรรค์เป็นเครื่องหมายแสดงถึงสง่าราศีของพระเจ้าผู้สร้างและท้องฟ้าก็สำแดงถึงฝีพระหัตถ์ของพระองค์” ก็ฉันนั้น โดยความเชื่อ เราแน่ใจว่าพระเจ้าเป็นผู้ทรงสร้างสิ่งสารพัด ตามที่กล่าวในพระธรรมคัมภีร์ เมื่อเราอ่านเรื่องราวที่กล่าวด้วยการทรงสร้าง เราารู้สึกว่าตัวเราเป็นสิ่งประหลาดมหัศจรรย์ พระองค์ได้ทรงสร้างมนุษย์เราตามแบบฉายาของพระองค์ พระองค์ได้ทรงประทานให้เราสมรรถภาพในตัวเรา และให้มีสิทธิอำนาจเหนือสิ่งสารพัดในโลกนี้ อันเป็นที่ซึ่งพระองค์ได้ทรงมอบให้เป็นที่อยู่ของเราทั้งหลายโปรดให้เราเป็นผู้มีอำนาจครอบครองเหนือสัตว์ทั้งหลายที่อยู่บนบก รวมทั้งนกในอากาศและฝูงปลาในน้ำ

ทุกครั้งที่พุทธนิกรชนคนใดได้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต จะเป็นปลาหรือเป็ด ไก่ก็ดี ผู้นั้นได้ทำบาปเพราะเขาได้ฝ่าฝืนข้อห้ามที่ได้บัญญัติไว้ในศาสนาของเขา แต่หาเป็นเช่นนั้นสำหรับคริสเตียนไม่ เพราะเหตุว่าพระเจ้าได้ทรงสร้างบรรดาสัตว์ต่าง ๆ เหล่านั้นไว้ให้ เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับมนุษย์ทุกคน เรา

รับของประทานเหล่านี้จากพระบิดาเจ้าของเรา ซึ่งทรงจัดสรรไว้เพื่อความสะดวกสบายของเรา ด้วยใจ
โมทนาคุณอย่างยิ่ง การที่ชาวคริสเตียนมีความเชื่อในหลักความจริงข้อนี้ ก็ทำให้พ้นจากความนึกคิด ซึ่ง
พุทธศาสนิกชนทุกคน ย่อมจะต้องรู้สึกเป็นภาระกังวลอย่างสำคัญในชีวิต

ถ้าพระเจ้าได้ทรงสร้างมนุษย์ตามแบบฉายาของพระองค์แล้ว เหตุไฉนจึงได้มีความทุกข์เวทนา
เกิดขึ้นดังที่เราได้ผ่านพบมา คำตอบข้อนี้ได้ประจักษ์แจ้งอยู่ในพระธรรมคัมภีร์แล้ว ในการสร้างมนุษย์
นั้น พระเจ้าได้ทรงสร้างให้เป็นคนบริสุทธิ์ พระองค์ได้อนุญาตให้มีการทดลองเกิดขึ้นแก่มนุษย์ เขาได้
หลงผิดพลาดไปในการบาป เปรียบประดุจข้ามแผ่นดินที่ได้ประพุดิฝ่าฝืนกฎหมายบ้านเมือง ย่อมจะไม่
เป็นที่พอพระทัยแก่พระเจ้าแผ่นดินอย่างยิ่ง เขาจะต้องรับความทุกข์ทรมาน ตอบสนองผลของความชั่ว
ที่เขาทำไว้ บิดามารดาเดิมของเราได้ฝ่าฝืนบทบัญญัติ จึงเป็นเหตุให้เราต้องมีความทุกข์ยาก เราเห็นผล
ของกฎข้อนี้อยู่ทุกวันเป็นประจำ คนที่มีนิสัยชั่วและสุรุษสุร้าย ก็ย่อมเป็นผู้สร้างผลบุญทรัพย์สมบัติของ
ตน บังเกิดผลกระทบกระเทือนถึงลูกหลานซึ่งเกิดมาต้องผจญกับความจน เจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์ได้
ทำการเป็นกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม ผลที่ได้รับคือบ้านเมืองของท่านถูกปราบปรามเรียบได้รับความ
ความเสียหายย่อยยับไม่มีขึ้นดี ประชากรราษฎรถูกจับเป็นเชลยและถูกเนรเทศออกจากบ้านเมืองของตน
เป็นจำนวนมาก บรรดาลูกหลานของเชลยเหล่านี้เป็นจำนวนไม่น้อย ตกเป็นข้าทาสอยู่จนบัดนี้ เหตุไรจึง
เป็นเช่นนั้น เป็นเพราะความผิดบาปหรืออกุศลกรรมของบรรพบุรุษของเขา เมื่อเจ้าหลวงแต่งตั้งผู้หนึ่ง
ผู้ใดให้เป็นเจ้าเมือง ท่านก็ได้สัญญากับผู้นั้นว่า ถ้าปฏิบัติราชการด้วยความจงรักภักดีตลอดไป ท่านจะ
แต่งตั้งให้บุตรของผู้นั้นเป็นเจ้าเมืองสืบแทนต่อไป แต่ถ้าผู้นั้นประพุดิมิชอบก็ต้องถูกถอดจากตำแหน่ง
เจ้าเมือง เหตุฉะนั้นเชื้อสายของเขาก็เกิดมาภายหลังจึงแทนที่จะได้เป็นเจ้านายปกครองคนอื่น ก็กลับ
เป็นราษฎรสามัญอยู่ใต้อำนาจการปกครอง เราทั้งหลายเป็นมนุษยชาติที่ได้ถูกปลดจากฐานะอันสูง

“พระสมณ โคดมซึ่งรวมอยู่ในหมู่มนุษยชาติที่กล่าวนี้ ก็ต้องอยู่ใต้อำนาจของความทุกข์ยาก
เจ็บป่วยเหมือนกัน พระองค์ทรงเห็นมนุษยชาติจมอยู่ในกองทุกข์ ศาสนาก็เสื่อมทรามลงอย่างน่าอนาถ
พระองค์จึงได้ก่อตั้งศาสนาซึ่งเป็นคำสอนเกี่ยวกับจริยธรรม ที่เป็นแก่นสารกว่าศาสนาเดิมขึ้นใหม่ แต่
ทั้งนี้พระองค์มิได้อ้างว่า พระองค์เองเป็นพระเจ้า หรือเป็นพระเจ้าผู้ช่วย ศาสนาของพระองค์ไม่มีอิทธิพล
พอ ที่จะแก้ไขความเสื่อมทรามได้เลย เช่นมีการบำเพ็ญ สันโดษ และทรมานตนซึ่งถือว่าเป็นวิธีดับความ
อยากทั้งหลายทั้งฝ่ายสูงและระคะตัญญาฝ่ายต่ำ อันเป็นนิสัยสันดานประจำของมนุษย์ตั้งแต่เกิดมา
ภายหลังได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างไม่รู้จักจบสิ้นแล้ว ก็อาจจะมีหวังเข้าถึงนิพพานได้ความสุขและ
ความทุกข์ เป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ เราจะหลีกเลี่ยงจากอันหนึ่งอันใดหาได้ไม่ หมายความว่าถ้าเรา
จะหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ ก็คือการหนีจากความสุขด้วย คำสอนนี้เป็นสิ่งมีคณที่ไม่ให้ความหวังอะไร

ในภายภาคหน้าเลย เหตุนี้จึงทำให้พุทธศาสนิกชนเป็นผู้เห็นแต่แง่ร้าย ในเรื่องนี้เจ้าหญิงก็เห็นพ้องด้วย โดยได้กล่าวออกมาว่า “นั่นเป็นความจริง”

ทีนี้เรามาเทียบกับศาสนาของพระเยซู พระเจ้าผู้ซึ่งเป็นพระบิดาของมนุษย์ทั้งหลายทรงรักบุตรของพระองค์ที่ได้หลงอยู่ในความผิดบาป โดยพระปัญญาอันเหลือที่ เราจะเข้าใจได้พระองค์ได้ทรงจัดวิธีการไว้ให้มนุษย์ได้รับความรอดพ้นจากบาป ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการ ตามที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์ว่า “พระเจ้าทรงรักโลก จนได้ประทานพระบุตรองค์เดียวของพระองค์ลงมาเพื่อทุกคนที่เชื่อในพระบุตรนั้น จะมีได้พินาศแต่จะมีชีวิตนิรันดร์” พระผู้สร้างได้กลับกลายมาเป็นผู้ช่วยของเราโดยได้ยอมสละสง่าราศีของพระองค์เสียเอากำเนิดมาเป็นมนุษย์ พระบุตรนั้นเป็นผู้สำแดงความรักของพระเจ้า ซึ่งมีต่อมนุษยชาติ ให้เห็นได้อย่างใกล้ชิดยิ่งที่สุด พระองค์ได้บำเพ็ญชีวิตของพระองค์ด้วยความบริสุทธิ์ สะอาดปราศจากมลทิน สอดคล้องตามคำสอนของพระองค์ทุกประการ พระองค์เป็นแบบอย่างอันดีเลิศสำหรับเรา ทรงประกอบไปด้วยความเมตตาปราณีต่อผู้ที่ตกอยู่ในความบาปและทุกข์ยาก แล้วพระองค์ได้ยอมพลีชีวิตของพระองค์เอง เป็นเครื่องบูชาสำหรับไถ่บาปของมนุษย์โลก โดยการตายอย่างทรมานและอดสู เพราะเราฝ่าฝืนกฎพระบัญญัติเราจำจะต้องรับการพิพากษาโทษ พระองค์ได้ปฏิบัติตามกฎพระบัญญัติทุกประการ กระนั้นก็ดียังทรงยอมทนทุกข์ทรมาน ในการรับโทษบาปแทนเรา พระองค์ทรงชนะความตาย โดยการรับเอาความบาปออกไปเสีย-ความตายก็ปราศจากพิษสง พระองค์ทรงเป็นขึ้นมาจากความตาย และได้ปรากฏให้คนทั้งหลายเห็นอยู่หลายวันก่อนจะเสด็จขึ้นสวรรค์ต่อหน้าสาวกทั้งหลาย พระองค์ได้มอบหมายให้สานุศิษย์ไปประกาศทั่วไปว่า พระองค์จะโปรดประทานอภัยความบาปให้แก่ทุกคนที่ปรารถนา โดยมีต้องมีการตอบแทนประการใดเลย ในปัจจุบันนี้และต่อไปตลอดกาล พระองค์เป็นผู้ทูลอ้อนวอนต่อพระบิดาในสวรรค์แทนเราทั้งหลายอยู่พระองค์ได้ประทานพระวิญญาณของพระองค์ลงมาให้ เพื่อชำระชีวิตจิตใจของเราให้บริสุทธิ์ เหมาะสมที่จะรับสภาวะแห่งชีวิตชั่วนิรันดร์ ซึ่งตั้งต้นเมื่อเราตายจากโลกนี้ แล้วจะไม่มีมีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป มีคนจำนวนนับล้านทั้งหญิงและชายที่เป็นคนดีที่สุดในโลกนี้ได้พบเห็น ให้คำพยานยืนยันถึงความแท้จริงของความรอด อันนำไปถึงชีวิตนิรันดร์ตามที่กล่าวนี้ โดยไม่รู้สึกลัวหวาดหวั่นต่อความตายเลย เพราะมีความเชื่อมั่นว่า ความบาปทุกขกรรมทั้งหมดได้ผ่านพ้นไปแล้ว

พระเยซูคริสต์ เป็นเหตุให้เราพ้นจากการรับทุกข์ทรมานเพราะความบาปของเรา พระองค์ได้สำแดงให้เป็นที่ประจักษ์แจ้งถึงชีวิตนิรันดร์ อันเป็นสิ่งซึ่งต้องสูญเสียไปจากเราเพราะความบาปของเราเอง บรรดามิชชันนารี (ครูสอนศาสนา) และคณะของเขาได้อุตส่าห์จากบิดามารดาและบุตรมา เพื่อนำข่าวประเสริฐนี้มาบอกแก่เจ้าหญิง และบรรดาประชาชนชาวไทยทั้งหลาย

เรื่องราวทั้งหมดนี้ จ้าวหญิงได้ตั้งใจฟังด้วยความสนใจยิ่ง และได้ขอร้องให้อธิบายสอนเธอต่อไปในเรื่องนี้ เมื่อเธอมีคำถาม ก็ถามด้วยความอยากรู้โดยบริสุทธิ์ใจ มิใช่ด้วยความถูกเหยียดหยาม ในขณะที่เล่าเรื่องนี้ ข้าพเจ้ามิได้กล่าวถึงสิ่งที่เธอได้แสดงยอมรับมองเห็นพ้องเป็นครั้งคราวกับข้อความที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไปแล้วนั้น และบางครั้งก็แสดงความข้องใจ และสงสัยในบางข้อซึ่งข้าพเจ้าเองก็มิสามารถจะตอบให้เป็นที่แจ้งชัดจนได้ตลอด เช่นเธอตั้งปัญหาถามว่า ในเมื่อพระเจ้าผู้ซึ่งทรงฤทธิ์อำนาจสูงสุด เหตุใดจึงยอมให้มีความบาปเกิดขึ้น แล้วยังยอมให้ความคิดชั่วมาทดลองเราเหล่านี้เป็นต้น รวมทั้งคำถามข้ออื่น ที่เป็นคำถามอันนำมาซึ่งความเศร้าสลดใจ เช่นถามว่า ทำไมจึงไม่ได้เผยแพร่วรรณคดีคุณเรื่องความรอดนี้ ให้ได้รู้กันทั่วไป เพื่อว่าประชาชนทั้งปวง จะได้ทราบถึงข่าวประเสริฐนี้ตั้งแต่วัยยังเป็นเด็กอยู่ คำถามนี้ควรจะเป็นสิ่งกระตุ้นเตือนท่านทั้งหลาย ที่ได้อ่านหนังสือนี้รวมทั้งคณะมิชชันนารี ให้รู้สึกรับผิดชอบในเรื่องการเผยแพร่วรรณคดีคุณด้วย

ในที่สุดหลังจากที่ได้นั่งไปนาน จ้าวหญิงได้กล่าวคำสารภาพอันน่าพิศวง และเป็นถ้อยคำที่ข้าพเจ้าจะลืมเสียไม่ได้เลย “อันที่จริง ฉันรู้สึกว้าพ้อครุพุดถูก ฉันเชื่อว่าจะต้องมีพระเป็นเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ผู้ได้สร้างโลก ฉันก็เชื่อตามที่พ่อครูกล่าวเหมือนกัน ว่าเราจะพ้นจากการรับโทษบาปได้โดยพระเยซูคริสต์” แล้วเธอได้กล่าวต่อไปด้วยความเศร้าสลดใจว่า “แต่ฉันจะทำอย่างไร การที่จะละทิ้งจารีตประเพณีเก่าแก่ ซึ่งสืบเนื่องแต่ดั้งเดิมมาจากพ่อแม่ปู่ย่าตายายนั้น เป็นสิ่งที่ไม่บังควรยิ่งนัก”

ที่ซึ่งเราได้นั่งสนทนากันนั้น อยู่ภายในคัมหลังใหม่ซึ่งเป็นตึก นับเป็นอาคารแห่งแรกในประเทศไทยที่ได้สร้างขึ้นอย่างนี้ เป็นห้องโถงมีตู้กระจกใหญ่ฐานทำด้วยหินวางอยู่ มีสิ่งของหลายอย่างเป็นของนอกเก็บไว้ในตู้ชั้นนั้น ของเหล่านี้ส่วนมากชิ้นมาจากกรุงเทพฯ เพื่อนำมาถวายเนื่องในการฉลองวิหาร ข้าพเจ้าได้ถามจ้าวหญิงว่า “ท่านพ่อหรือท่านปู่ของจ้าวหญิง เคยมีคัมเป็นตึกอย่างนี้บ้างหรือไม่” เธอมีความประหลาดใจในคำถามของข้าพเจ้าเป็นอันมาก แล้วตอบว่า “เปล่า” ข้าพเจ้ากล่าวต่อไป “ผมเห็นจ้าวหญิงนั่งรถที่ทำมาจากนอกไปที่ทำน้ำทุกวัน บรรพบุรุษของจ้าวหญิงเคยใช้รถชนิดนั้นด้วยหรือ” ก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้ยกความเรื่องนี้มาเปรียบเทียบกับข้าพเจ้าเห็นจ้าวหญิงมีสีหน้าแดงด้วยความรู้สึกว้าพ้อ เป็นฝ่ายเสียเปรียบเสียแล้ว ข้าพเจ้าได้กล่าวต่อไปว่า “จ้าวหญิงได้ละทิ้งขนบธรรมเนียมเก่าแก่เสียแล้ว ได้นำเอาประเพณีใหม่ ๆ มาใช้แทนอยู่ทุกวัน อันประเพณีแบบนี้ บรรพบุรุษของจ้าวหญิงไม่เคยได้รู้ได้เห็นมาก่อนเลย แบบแผนการปกครองบ้านเมือง ก็ได้เปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิง”

ผ้าจิวรที่นางสนมของจ้าวหญิงกำลังเย็บอยู่ สำหรับถวายพระ เป็นผ้ามาจากเมืองนอก เป็นของที่บรรพบุรุษของจ้าวหญิงไม่เคยรู้เห็นเลย สิ่งของเหล่านี้ มาจากประเทศชาติที่ไม่ได้นับถือบูชาพระพุทธหรือผีสาวเทวดาเลย วัตถุเหล่านี้เปรียบเหมือนผลไม้ที่ออกมาจากต้นของมัน ถ้าให้คิดแล้ว เอาต้นไม้มาปลูกเสียเองเลยทีเดียวมิดีกว่าหรือ เพราะต้นไม้ที่ดีก็ย่อมจะออกผลดีตลอดไป การสนทนาของเราได้ยุติ

ลงเพียงนั้น เมื่อเจ้าหลวงได้เสด็จเข้ามา ภายหลังที่ท่านอยู่อยู่กับงานของท่านจนรู้สึกเหนื่อยอ่อนไป เจ้าหลวงจึงได้ตรัสถามว่าเจ้าหญิงได้สนทนากับข้าพเจ้าด้วยเรื่องอะไร เธอตอบว่าเราได้สนทนากันถึงเรื่องบุญเรื่องบาป

ตั้งแต่นั้นมาปัญหาเรื่องนี้ มักจะผุดขึ้นในความคิดของเจ้าหญิงเสมอ ถ้าจะพูดกันตามความรู้สึกแห่งมนุษยธรรมแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่า ตามฐานะของเธอนั้น ย่อมไม่อาจจะเป็นไปได้ ที่เธอจะสำแดงตัว ละทิ้งประเพณีดั้งเดิมของบ้านเมืองเสียอย่างเปิดเผย แต่ข้าพเจ้ารู้แน่ชัดว่า ในเช้าวันนั้นเจ้าหญิงได้เรียนรู้ถึงหลักความจริง ซึ่งจะไม่มีวันลืม ทั้งเจ้าหญิงและเจ้าหลวง ได้มีความสัมพันธ์อันที่มิตรภาพกับข้าพเจ้า อย่างสนิทสนมตลอดมาจนวาระสุดท้าย

ที่เมืองพรวามีพระภิกษุชราองค์หนึ่งเป็นชาติเงี้ยว ได้มาเยี่ยมที่เต็นท์ของเราทุกวันพร้อมด้วยสหายหนุ่มของท่านอีกผู้หนึ่ง พระภิกษุองค์นี้เป็นผู้มีอายุโสมมिताทางเป็นที่น่าเคารพยำเกรง หน้าตาบอกลักษณะเป็นผู้มีใจเยือกเย็น สุขุม มีสติปัญญา และความคิดหนักแน่น ตลอดอายุกาลของท่านที่ผ่านมาแล้ว ท่านได้หมกมุ่นอยู่กับการสวดภาวนาและศึกษาเล่าเรียน เกี่ยวกับเรื่องราวเหล่านี้ ท่านได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังด้วยความภาคภูมิใจอย่างยิ่ง แม้ท่านจะไม่ใช่เป็นคนมีนิสัยกล้าพูดโต้ตอบด้วยคารมคมคาย แต่ท่านก็มีใช่เป็นคนนิ่งขริมเสียทีเดียว ท่านจึงได้อธิบายถึงเรื่องความหวัง ความกลัว และหลักคำสอนของท่านด้วยความเจนจัด แล้วยังได้ไต่ถามปัญหา ที่เกี่ยวกับหลักคำสอนฝ่ายศาสนาของข้าพเจ้าอีกด้วย เมื่อข้าพเจ้าถามว่าอะไรเป็นความหวังของท่านในชีวิตภพภาคหน้า ท่านได้ตอบด้วยจริงใจว่า “อาตมาไม่ทราบ จะทราบได้อย่างไร อาตมาได้พยายามรักษาศีล ประกอบกิจภาวนาใช้ลูกประคำด้วยความศรัทธา แต่จะได้ขึ้นไปบนหรือลงข้างล่างก็หาทราบไม่ พลังเอานิ้วมือชี้ขึ้นลงประกอบด้วยคำพูด อาตมาได้ปฏิบัติตามคำสอนในคัมภีร์ แต่แสงแห่งธรรมมิได้ส่องเข้าถึงที่นี่เลย (พลังเอานิ้วชี้ตรงหัวใจ) คำสอนในศาสนาของครูพอจะให้ความแจ่มกระจ่างแก่อาตมาบ้างไหม?”

ความสนใจกับความหมดหวัง ที่พระองค์นี้ได้แสดงออกมา เป็นเหตุจูงใจข้าพเจ้าให้มีความสนใจในท่านยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าจึงได้ถามท่านว่า ความพลาดพลั้งผิดบาปซึ่งได้ทำไปแล้วจะบังเกิดผลประการใด ท่านตอบว่า “สิ่งนั้นเป็นความมิดมน ตามคำสอนในคัมภีร์อาตมาจะได้รับบำเหน็จสำหรับความดีทั้งหลายที่อาตมาได้กระทำไว้ สำหรับความพลาดพลั้งผิดบาปทั้งหลาย อาตมาจะต้องได้รับโทษก่อนที่อาตมาจะเข้าถึงนิพพานอันเป็นขั้นสุดท้ายที่วิญญานจิตของมนุษย์ จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด โดยการดับสูญสิ้นซึ่งราคะตัณหาทั้งหมด” ข้าพเจ้าได้ถามต่อไปว่า “จะต้องอยู่ในสภาวะที่กล่าวนั้นนานสักเท่าใด” ท่านได้ให้คำตอบเป็นจำนวนตัวเลข ซึ่งแม้แต่นักดาราศาสตร์ผู้ชำนาญอยู่กับการคำนวณตัวเลขซึ่งมีอาจจะนับได้ ก็จะต้องยอมจำนน “ถ้าเช่นนั้นนั้นก็แสดงว่าจะต้องรับโทษอยู่ตลอดไปไม่มีเวลาสิ้นสุด มิใช่หรือ”

“ใช่ แต่จะอย่างไรได้? ตามคัมภีร์ของอาตมาก็ได้สอนไว้เช่นนั้น”

“แล้ว จะไม่มีโอกาสที่จะได้รับอภัยโทษบาปบ้างเลยหรือ”

“ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าได้แต่ชี้ทางให้เรา คือทางที่พระองค์ได้ปฏิบัติมาแล้ว พระองค์ได้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางนั้น อันเป็นทางที่ยืดยาวเกือบไม่มีที่สิ้นสุด เราหวังที่จะเดินไปตามทางที่สั้นกว่านั้นหรือเดินไปอีกทางหนึ่งต่างหากได้อย่างไร?”

“ถ้าสมมุติว่ามีทางหนึ่ง เจ้าของทางนั้นมีฤทธิ์อำนาจเหนือสากลโลกได้ทรงพระชนม์อยู่ก่อนพระพุทธองค์ทั้งหลาย และทรงสภาวะอยู่เหนือพระพุทธเจ้าทุกองค์ ทรงไว้ซึ่งสิทธิและอำนาจที่จะอภัยความบาปให้มนุษย์ ทั้งนี้เกิดจากเมตตาคุณของพระองค์เอง โดยได้ยอมรับโทษและใช้หนี้ของความบาปทั้งหมดแทนเรา เช่นนี้จะไม่เป็นข่าวที่น่าชื่นชมยินดีเลยหรือ?”

“แน่นอน ถ้าเป็นจริงดังนั้น ก็เป็นสิ่งที่น่าชื่นชม”

ในฤดูหนาวปี พ.ศ. 2448 เมืองเชียงใหม่ได้มีเกียรติต้อนรับองค์มกุฎราชกุมารแห่งกรุงสยาม (ปัจจุบัน - ขณะเขียนเรื่องนี้-ทรงเป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในการเสด็จเยี่ยมเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ พระองค์ท่านได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้ารับคำเชิญของคณะมิชชันนารีให้เสด็จวางศิลาฤกษ์ของตึกห้องประชุม วิลเลียม อัลเลน บัดเลอร์ ซึ่งเป็นหอประชุมของโรงเรียนชายหลังใหญ่ ในโอกาสนั้น พระองค์ท่านได้ทรงประทานพระคำรัสดังต่อไปนี้

“ท่านสุภาพบุรุษและสุภาพสตรีทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้ฟังข้ออภิปรายนั้นทนทานการของท่านเมื่อสักครู่นี้ ด้วยความพึงพอใจอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าถือว่าเป็นสักขีพยานสำแดงความเป็นมิตรไมตรีของท่านต่อราชอาณาจักรไทยโดยไม่มีปัญหา

เมื่อคราวที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมสหภาพลิรัฐอเมริกัน ประชาชนชาวอเมริกันได้ยินดีต้อนรับข้าพเจ้าอย่างอบอุ่นผาสุก ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงการเลี้ยงอันใหญ่โตหรูหราที่คณะกรรมการ (เพรสไบทีเรียนมิชชัน) ต่างประเทศได้จัดขึ้นต้อนรับข้าพเจ้าทำให้ข้าพเจ้าเห็นได้อย่างชัดเจนทีเดียวว่าชาวอเมริกันได้ต้อนรับข้าพเจ้าอย่างเต็มอกเต็มใจ และมีใจอย่างเสียไม่ได้จึงเป็นที่ประจักษ์แก่ข้าพเจ้าว่า ชาวอเมริกันได้มีไมตรีจิตอย่างจริงใจต่อราชอาณาจักรไทย ข้าพเจ้าได้ทราบซึ่งและมั่นใจในความจริงข้อนี้ และจะไม่ล้มการไปเยี่ยมประเทศสหภาพลิรัฐครั้งนั้นได้ง่าย ๆ”

เมื่อเป็นดังนั้น ข้าพเจ้าจึงรู้สึกจำเป็นเหลือเกิน ที่จะต้องตอบสนองความมีใจดีของท่านอันนี้ อย่างเต็มความสามารถของข้าพเจ้า เช่นเดียวกับที่พระอัยยิกาและพระราชบิดาของข้าพเจ้า ได้ผูกมิตรกับคณะมิชชันนารี ข้าพเจ้าเองก็มั่นใจว่า จะได้มีโอกาสในวาระอันเหมาะสมที่จะได้ช่วยเหลือท่านทั้งหลายตามขอบเขตอำนาจของข้าพเจ้าที่จะทำได้

“การที่ท่านได้ให้ข้าพเจ้ามาในวันนี้ เพื่อจะวางศิลาฤกษ์สำหรับตึกโรงเรียนใหม่ของท่าน ย่อมเป็นประจักษ์พยานถึงความมีไมตรีจิตและสันถวไมตรีอันดีของท่านต่อประเทศไทย ข้าพเจ้ามั่นใจเต็มที่ ท่านจะได้พยายามทุกประการ ที่จะอบรมสั่งสอนนักเรียนทั้งหลายให้ได้ใช้ความรู้ของเขา เพื่อความสวัสดิของประชาชาติ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงมีความยินดีอย่างยิ่งที่จะปฏิบัติตามคำขอร้องของท่าน และขอให้สถานศึกษาใหม่นี้ จงประสบกับความพิพัฒน์มั่งคั่งไปพลุลัพธ์ผล ในสิ่งอันพึงปรารถนาของผู้ก่อตั้งทุกประการเทอญ”

ในเดือนธันวาคมปี พ.ศ. 2451 น้องชายของนายแมคกิลวารี คือศาสตราจารย์คอร์นีเลียส บี. บรัดเลย์ แห่งมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ขณะที่ได้เดินทางมาเยี่ยมดินแดนอันเป็นที่เกิดของเขาและเป็นที่ทำงานของบิดา ได้ขึ้นมาเยี่ยมเราที่เมืองเหนือ ผู้ที่มาฟังเขากล่าวปราศรัย ทั้งชาวเมือง และชาวต่างประเทศ ต่างพากันประหลาดใจไปตาม ๆ กัน ที่เห็นเขาพูดภาษาไทยได้อย่างคล่องและไม่มีที่ผิดเพี้ยน ทั้งยังสามารถเทศนาได้ด้วย ภายหลังจากที่ได้จากเมืองไทยไปนานถึง สามสิบหกปี ในการมาเยี่ยมของเขาครั้งนี้เอง เขาได้ศึกษาค้นคว้า และแปลข้อความในหลักศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัย ซึ่งนับเป็นอนุสาวรีย์อันแรกที่สุดของภาษาไทย เท่าที่ทราบกัน

เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2453 นางแมคกิลวารี และข้าพเจ้าได้ฉลองวันครบรอบ 50 ปีของการแต่งงานของเรา และพอดีไปตรงกับเวลาที่มีการประชุมประจำปีของคณะมิชชันนารี จึงมีมิตรสหายมิชชันนารีหลายคน รวมทั้งมิตรสหายชาวต่างประเทศอื่น ๆ ที่พำนักในประเทศไทยได้มาร่วมงานด้วย อย่างไรก็ตามเป็นเรื่องน่าเสียดายอย่างมาก ที่ดร.วิลสันผู้ที่ได้ไปในพิธีแต่งงานของข้าพเจ้า เมื่อห้าสิบปีมาแล้วนั้น ไม่แข็งแรงพอที่จะเดินทางมายังเมืองเชียงใหม่ในโอกาสนี้ได้ ของขวัญงดงามจำนวนมากที่ได้รับ เป็นเครื่องหมายของความรักใคร่ นับถือจากมิตรสหายที่รักของเรา ทั้งที่นี่และที่บ้านเดิมของเรา ในบรรดาจดหมายและโทรเลขมากหลายที่ได้รับ มีโทรเลขฉบับหนึ่งที่ลูก ๆ ของเราส่งมาจากอเมริกา

สิ่งที่มีค่ามากที่สุด ในบรรดาข่าวสารเหล่านั้น คือสาสน์ที่ส่งมาจาก กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้เป็นเสนาบดีมหาดไทย สาสน์นั้นมีข้อความว่า

“ข้าพเจ้าเพิ่งได้รับทราบจากหนังสือพิมพ์ ถึงเรื่องการฉลองวันครบรอบ 50 ปีของชีวิตวิวาห์ของท่าน ข้าพเจ้าขอให้ท่านและนางแมคกิลวารี จงได้รับความปิติยินดีด้วยใจจริง และความปรารถนาดีที่ส่งมาจากข้าพเจ้า เพื่อท่านทั้งสองจะได้มีชีวิตยืนยาว และกระทำการอันสำคัญของท่านต่อไปอีกหลาย ๆ ปี.....ดำรง”

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ บริษัท ชีระพานิช จำกัด

เลขที่ 134/1 บางขุนพรหม พระนคร

โทร. 24701

นายเชียร เขียวขำแสง ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

ค.ศ. 1954